
Równoległy opis systemów: Polska – Węgry*

Wyniki wyborów parlamentarnych, które odbyły się w Polsce w 2015 roku, niejako ustawiły w synchronicznym porządku styczny na przestrzeni historii w wielu punktach rozwój tych dwóch krajów. Podobieństwo stosowanych paneli ideologicznych i zbieżność metod likwidacji mechanizmów kontrolnych, społecznej autonomii i autorytarnego charakteru władzy Jarosława Kaczyńskiego (Prawo i Sprawiedliwość) i Viktora Orbána (Fidesz) w pierwszych momencie każe sądzić, że mamy do czynienia z reżimami o takim samym charakterze.

Jednak mimo pozornych podobieństw – tu z góry przepraszamy za rozpoczęcie rozważań od końcowego wniosku – reżimy te są dwoma różnymi systemami autokratycznymi. System Orbána, nazwany tu państwem mafijnym, zbudowany jest na dwoistej motywacji koncentracji władzy i gromadzenia majątku dla siebie i własnej rodziny. Podmiotem systemu i władzy Orbána jest wolna od powiązań z formalnymi instytucjami adopcyjna rodzina polityczna. System Kaczyńskiego można raczej określić jako próbę zbudowania systemu konserwatywno-autokratycznego, w którym dominują motywacje ideologiczne i chęć przejścia władzy. Podmiotem polskiej autokracji jest prawicowa partia PiS, której udało się uzyskać władzę. O ile zatem system węgierski używa ideologii instrumentalnie, system polski ideologią się kieruje.

Duchową wspólnotę Węgrów i Polaków, bardziej niż powiązania historyczne, tłumaczy historyczne podobieństwo struktury społecznej, wysoki udział szlachty w niegdysiejszym społeczeństwie, wykształcona dzięki niej kultura stanowa i jej przełożenie na strukturę władzy państwowej. Historyczna wspólnota losu zaś stanowi raczej mit, niż jest wynikiem rzeczywistych faktów. W XIX wieku oba narody pozbawione były wolności i toczyły walkę o niepodległość z absolutystycznymi domami

* Ten tekst ukazał się na łamach tygodnika „Élet és Irodalom” nr 32/2016 z 12 sierpnia 2016. Autorami są Bálint Magyar i Miklós Mitrovits.

panującymi. W obu społeczeństwach przebiegały podobne procesy owocujące ukształtowaniem się nowoczesnych narodów, w obu panował feudalny system poddańczy, w obu krajach brakowało przemysłu.

Podzielona na trzy zabory Polska była praktycznie homogenicznie katolicka, na Węgrzech zaś poza Kościołem katolickim silne wpływy miały także Kościoły protestanckie. O ile protestanci dążyli do odzyskania niepodległości, o tyle katolicy wraz z instytucjami kościelnymi opowiadali się za lojalnością wobec panujących. Na Węgrzech epoka dualizmu przyniosła quasi-suwerenność, trwający niemal pięćdziesiąt lat szybki rozwój gospodarczy, ale dla mniejszości narodowych stanowiących większość społeczeństwa wiązała się z wieloma ograniczeniami i narzuconą asymilacją.

Zakończenie I wojny światowej oznaczało dla obu krajów inne konsekwencje: Polska odzyskała swoje terytoria, niezależność i suwerenność; Węgry natomiast utraciły nie tylko dwie trzecie swoich terytoriów, ale też status mocarstwa, który dawała im przynależność do Monarchii Austro-Węgierskiej. Ponadto gospodarka państwa została obciążona reparacjami, ograniczono nakłady na rozwój sił militarnych. Obydwa narody mają jednak poczucie, że Zachód je zdradził (Węgry w 1920, 1947 i 1956 roku, Polskę w 1939 i 1945 roku).

Ponad 20 lat po transformacji ustrojowej w rządach PiS i Fideszu dostrzec można elementy, których korzeni należy szukać w systemach międzywojennych. Jednak choć rządy Horthyego i Piłsudskiego pod wieloma względami wykazują pewne podobieństwa, pomiędzy dwoma krajami występowało i występuje wiele różnic strukturalnych.

Mimo odmiennej roli, jaką państwa te odegrały w II wojnie światowej, po 1945 roku zaprowadzono w nich komunistyczną dyktaturę podległą sowieckiemu imperium. Jednocześnie w okresie pomiędzy 1945 a 1989 rokiem kraje te rozwijały się w odmienny sposób, co nie pozostało bez wpływu na dzisiejsze postawy polskiego i węgierskiego społeczeństwa.

POLSKA

WĘGRY

Od odzyskania autonomicznej państwowości do II wojny światowej

W wyniku zakończenia I wojny światowej powstało **samodzielne, niezależne, suwerenne państwo polskie**. Granice nowej Polski ustaliły się jako konsekwencją zbrojnych walk, powstań i wojny z sowiecką Rosją. **Polskie elity polityczne i polskie społeczeństwo czuły się zwycięzcami** chronionymi przez nowe europejskie status quo. Nowa Polska **etnicznie i kulturowo była państwem nadzwyczaj różnorodnym i wielobarwnym**, znaczna część ludności polskiej pozostała w nowym państwie w obrębie granic, w których dotychczas mieszkała. Z dużej liczebnie mniejszości żydowskiej tylko niewielka część była zasymilowana, większość zachowała żydowską tożsamość, co miało wyraz także w wyglądzie zewnętrznym jej członków.

Powstanie państwa polskiego łączone jest z osobą marszałka **Józefa Piłsudskiego, który jednak nie piastował formalnej politycznej funkcji**. Konstytucja uchwalona w 1921 roku – **gwarantująca przewagę władzy ustawodawczej** – była jedną z najbardziej demokratycznych konstytucji w ówczesnej Europie.

W koncepcji Piłsudskiego w wielonarodowym, wyznaniowo, językowo i kulturowo różnorodnym państwie w relacji pomiędzy jednostką a wspólnotą **świadomość obywatelska była ważniejsza od świadomości narodowej**. **Państwowy nacjonalizm Piłsudskiego nie chciał nadawać narodowi jednolitego oblicza ideologicznego**. W odniesieniu do zamieszkujących kraj mniejszości Piłsudski uważał, że najważniejsza jest lojalność wobec państwa. Koncepcja narodowa Piłsudskiego była stosunkowo demokratyczna: **każdy jest członkiem narodu, o ile jest lojalny wobec państwa polskiego**. Największymi przeciwnikami Piłsudskiego byli narodowi demokraci, w tym w pewnej części arystokracja

W paradoksalny sposób **odrodzenie się wolnego państwa węgierskiego łączy się z wielką narodową traumą**. W wyniku pokoju w Trianon po rozpadzie Monarchii Austro-Węgierskiej powstało nowe, pozbawione króla królestwo węgierskie, a **pokonani i upokorzeni Węgrzy** dążyli do zmiany ustalonego w Europie status quo. Stworzona z pomocą Francji Mała Ententa doprowadziła do izolacji Węgier na arenie międzynarodowej. Nowe Węgry stały się **etnicznie jednorodnym państwem narodowym**, choć różnorodnym pod względem wyznaniowym. Jedna czwarta ludności przedwojennych Węgier została w granicach nowych krajów ościennych.

Polityka autorytarnego reżimu Mikłósa Horthyego była zdeterminowana przez **poczucie krzywdy wynikające z postanowień układu w Trianon**, a regent zyskiwał coraz większe uprawnienia. Na Węgrzech nie uchwalono konstytucji, a praktyka polityczna przesunęła się w kierunku **przewagi władzy wykonawczej**.

Polityka epoki Horthyego realizowała koncepcję homogenicznego państwa narodowego (z niemiecką i żydowską mniejszością). W relacji jednostki i wspólnoty **nadrzędne było państwo**. Etnonacjonalizm Horthyego przybierał ideologiczne oblicze „węgierskiej wyższości kulturowej”. Najważniejsza była nie lojalność wobec państwa, lecz etniczna przynależność do narodu węgierskiego. Mimo że węgierscy Żydzi w większości byli zasymilowani, nie zapewniano im to jednak dostępu do aparatu władzy państwowej ani nie uchroniło przed dyskryminacją czy w końcu wielu z nich przed śmiercią. Była to „sterowana demokracja”, którą miał **kierować „naród”**, czyli **arystokracja**

POLSKA

posiadająca wielkie majątki ziemskie, a w części drobnomieszczaństwo blisko związane z Kościołem. Burżuazja w tym czasie była bardzo słaba. Problem stanowiła też blisko pięćmilionowa uciskana mniejszość ukraińska, której separatystyczne dążenia destabilizowały koncepcję państwowości budowanej przez Piłsudskiego.

- ▶ Scena polityczna kraju była nadzwyczaj rozdrobniona, a na skutek obowiązywania demokratycznej ordynacji wyborczej aż do 1930 roku żadna z partii nie uzyskała w Sejmie większości. Rządy upadały jeden po drugim, podobnie jak w niegdyśjszej „szlacheckiej Rzeczpospolitej”. Społeczeństwo szybko poczuło się rozczarowane brakiem politycznej stabilności, a Piłsudski wykorzystał to, by w 1926 roku w drodze puczu przejąć władzę. Przewrót został pozytywnie przyjęty nawet przez zepchniętych do podziemia komunistów.
- ▶ W Polsce nadal jednak w mocy pozostawało **prawo do strajków i zgromadzeń, działały niezależne związki zawodowe**. Partię komunistyczną w końcu rozwiązuje nie Piłsudski, ale Komintern (Stalin). **Głównymi przeciwnikami systemu byli radykalizujący się, antysemicki narodowi demokraci** (Obóz Wielkiej Polski, Stronnictwo Narodowe, Obóz Narodowo-Radykalny). W Polsce ani po puczu, ani po śmierci Piłsudskiego, tj. podczas tzw. rządów generałów, nie wprowadzono w życie ustaw antyżydowskich, nie zawłaszczono żydowskich majątków ani ich ponownie nie rozdzielono. Miało wprawdzie miejsce wiele antyżydowskich wystąpień, miejscowo wprowadzano w życie wrogie Żydom rozporządzenia, rząd tolerował napady na prowadzone przez Żydów sklepy i stragany oraz istnienie żydowskich gett na uczelniach wyższych. Po śmierci Piłsudskiego zaś cały rządowy obóz zbliżył się do skrajnej prawicy.
- ▶ **Od samego początku Niemcy stanowiły dla Polski zagrożenie**, które jeszcze się nasiliło po dojściu do władzy Adolfa

WĘGRY

(właściciele wielkich majątków ziemskich) i szlachta, również posiadająca majątki ziemskie. Mechanizmy samoobrony elity związanej z państwem, tzw. *gentry*, wzmacniały zamknięty, stanowy charakter systemu.

- ▶ Ograniczenia wprowadzone przez ordynację wyborczą oraz bezprecedensowe w skali Europy **jawne głosowanie** zapewniły trwałość systemu zdominowanego **przez partie rządzące**, w którym ugrupowania lewicowe i liberalne, a do połowy lat 30. także skrajnie prawicowe, odgrywały rolę marginalną. Obóz rządzący często zdobywał dwie trzecie mandatów (Partia Jedności 1922 – 58 proc.; 1926 – 69 proc.; 1931 – 64 proc.; Partia Jedności Narodowej 1935 – 69 proc.; Węgierska Partia Życia 1939 – 73 proc.).
- ▶ W 1922 r. **premier István Bethlen zmusił socjaldemokratów do przyjęcia paktu**, po którym za cenę własnego przetrwania złagodzil krytykę rządu, ograniczyli agitację wśród urzędników państwowych, kolejarzy, pracowników poczty i robotników rolnych, zrezygnowali z organizowania masowych strajków, propagandy nawołującej do stworzenia republiki i krytykowania oficjalnej polityki zagranicznej. Początkowo rząd ostro wystąpił przeciw ruchom skrajnie prawicowym, ale w końcu sam przesunął się ku skrajnej prawicy. W wyborach z 1939 roku, po wprowadzeniu tajnego głosowania, Partia Strzałokrzyżowców uzyskała 14,3 proc. W latach 1938-1942 **przyjęto cztery ustawy antyżydowskie**. Na mocy tychże dokonano rabunku i redystrybucji majątków należących do Żydów, co jednak nie szło w parze z gruntowną reformą rolną czy socjalną.
- ▶ **Węgry od samego początku dążyły do podtrzymania dobrych kontaktów z Niemcami i Włochami. Przyłączyły się też do paktu antykominternowskiego**. Sojusz ten stworzył możliwość odzyskania znacznej części ziem, które po

POLSKA

Hitlera. Porozumienie niemiecko-rosyjskie z 1922 roku (układ z Rapallo) zawisło nad Polską niczym miecz Damoklesa. Piłsudski wraz z ministrem spraw zagranicznych Józefem Beckiem **odrzucali politykę bloków**, nie chcieli przyłączenia Polski ani do Małej Ententy, ani do Kominternu. Koncepcja Międzymorza stworzona przez Becka miała na celu powołanie federacji państw leżących pomiędzy Bałtykiem, Adriatykiem i Morzem Czarnym.

- ▶ W 1939 roku po zajęciu Polski przez Niemcy i Związek Radziecki natychmiast **zawiązały się zbrojne siły oporu**. Powstała największa działająca podczas II wojny światowej organizacja zbrojna – Armia Krajowa, ale swoje organizacje zbrojne mieli także komuniści (Gwardia Ludowa, później Armia Ludowa), radykalni narodowcy (Narodowe Siły Zbrojne), a nawet chłopi (Bataliony Chłopskie). W Paryżu powstał rząd emigracyjny, na czele którego stanęli przedstawiciele niegdysiejszych partii opozycyjnych, później siedziba rządu emigracyjnego została przeniesiona do Londynu, skąd kierował on działaniami krajowego ruchu oporu. Doszło też do wybuchu dwóch powstań: w 1943 roku wybuchło powstanie w warszawskim getcie, w 1944 roku – powstanie warszawskie.

WĘGRY

I wojnie światowej znalazły się w państwach ościennych: 1938 – Górna Prowincja (Słowacja), 1940 – Północny Siedmiogród (Rumunia), 1941 – Południowa Prowincja (Serbia). Później, stając po stronie Niemiec, uwikłały się w wojnę i napaść na Związek Radziecki, która była dla Węgier tragiczna w skutkach.

- ▶ Węgry jako sojusznik Niemiec napadły na Związek Radziecki i tam poniosły wielką porażkę. Jednocześnie w okupowanej przez Niemcy Europie Węgry formalnie zachowały niezależność, a wewnętrzna struktura polityczna kraju nie uległa zmianie. W kraju **nie powstał liczebnie znaczący ruch oporu** wobec władzy ani okupacji niemieckiej, która nastąpiła w 1944 roku. Nie wykazano też solidarności z pozbawianymi majątku Żydami ani sprzeciwu wobec ich późniejszej eksterminacji. W październiku 1944 roku Horthy – po nieudanej próbie wyjścia z Osi – przekazał władzę przywódcy Partii Strzałokrzyżowców Ferencowi Szálasiemu.

Wcielenie do imperium sowieckiego

Polska wyszła z wojny zwycięsko, ale alianci – ulegając Stalinowi – nie uznali polskich zasług i Polacy nie zasiedli pomiędzy zwycięzcami. **Przywódców sympatyzującej z Zachodem Armii Krajowej wraz z członkami krajowej delegatury londyńskiego rządu emigracyjnego Sowieci – w wyniku moskiewskich procesów – skazali na kary śmierci bądź wyroki dożywotnego pozbawienia wolności.**

Powstała w wyniku zakończenia wojny Polska utraciła na wschodzie znaczne terytoria, ale „jako rekompensatę”

Węgry wyszły z wojny jako kraj przegrany, napiętnowany jako ostatni sojusznik nazistów, gdyż jeszcze w końcu 1944 roku walczył u boku Niemiec. Premierów odpowiedzialnych za działania wojenne (Bárdossy, Imrédi) skazano na śmierć, podobnie jak Ferenc Szálasię. **Horthyemu udało się uniknąć procesu.**

Po wojnie Węgry ponownie utraciły odzyskane w wyniku rewizji granic terytoria, na których utrzymanie byłaby pewna szansa,

POLSKA

otrzymała wielkie terytoria na zachodzie kraju. **Nowe granice były wynikiem strategicznych interesów Stalina.** Sowietcy przywódcy już w początkach wojny podjęli decyzję, że jeśli po wojnie powstanie państwo polskie, musi być ono sprzymierzeńcem Sowietów. W ten zamysł wpisywało się także ludobójstwo, którego dopuścili się Sowietci w Katyniu i którego celem była likwidacja polskich elit i klasy średniej, uznawanych za jednoznacznie antysowieckie.

W zaprowadzaniu w Polsce stalinizmu już w pierwszych dniach po zakończeniu wojny aktywny udział miało NKWD. Wobec znanych już wyników wyborów parlamentarnych na Węgrzech (1945 rok) **nie rozpisano wolnych wyborów**, w których z całą pewnością zwycięstwo odniosłoby Polskie Stronnictwo Ludowe Stanisława Mikołajczyka. Zawiązana w Moskwie Polska Partia Robotnicza stworzyła w Lublinie rząd, który pod naciskiem Zachodu był pozornie koalicyjny, ale teka spraw wewnętrznych i policja pozostały w rękach komunistów. Zachód zaakceptował sowiecką okupację Polski, w kraju tymczasem trwała **wojna domowa i walki partyzanckie** z Sowietami i ich sprzymierzeńcami. W styczniu 1947 roku **w wyniku sfałszowanych wyborów** komuniści przejęli pełnię władzy, a w grudniu 1948 roku wchłonęli partię socjalistyczną. W wyniku takiego rozwoju wydarzeń Gomułka, który chciał włączyć do programu nowej partii niepodległościowe tradycje partii socjalistycznej, został odwołany z funkcji I sekretarza partii komunistycznej.

Po zakończeniu wojny Polska pod względem geopolitycznym i militarnym stanowiła dla Stalina najważniejsze terytorium. Po likwidacji sił narodowych i podziale Niemiec (1949 rok) przestała odgrywać rolę kraju frontowego, ale zachowała znaczenie jako obszar przejazdu dla wojsk.

WĘGRY

gdyby Węgry zdążyły w porę wyjść z zawartego z Niemcami sojuszu. **Węgry nie odgrywały z punktu widzenia sowieckich przywódców szczególnej roli**, zostały jednak objęte nadzorem Sojuszniczej Komisji Kontrolnej, w ograniczonym zakresie umożliwiono im wprowadzenie demokracji i systemu wielopartyjnego.

Węgierski stalinizm rozpoczął się od „**zdtławienia demokracji**”. System o charakterze sowieckim nie miał w kraju wystarczającego poparcia. Dowodem tego stały się **wybory parlamentarne z 1945 roku, w których miażdżąco, 57-procentową większość uzyskała Partia Drobnych Rolników Zoltána Tildyego (w polskim tłumaczeniu znana też jako Partia Drobnych Posiadaczy)**. W koalicyjnym rządzie komuniści dostali o wiele większą władzę, niż wynikałoby to z wyników wyborów, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, policja polityczna i praktycznie cała gospodarka były w ich rękach. **Rozpoczęto się likwidowanie „techniką salami” najpierw Partii Drobnych Rolników, a potem wszystkich pozostałych.** Ale w sfałszowanych wyborach, które odbyły się **w 1947 roku, komuniści zdobyli tylko 22 proc. głosów.** I tak jednak już w 1947 roku władza coraz jawniej przechodziła w ręce komunistów, a w grudniu 1948 r. – po wchłonięciu partii socjaldemokratycznej – powstał pierwszy rząd komunistyczny.

Bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych Węgry nie miały istotnego strategicznego znaczenia, gdyż za ich zachodnią granicą, w Austrii, stacjonowały sowieckie wojska, a na południu leżało bratnie Sowietom państwo Josipa Broz Tity. Jednak po zaostrzeniu się konfliktu sowiecko-jugostowiańskiego w latach 1948-1949 strategiczne znaczenie Węgier zyskało w oczach Moskwy na wadze.

POLSKA

Władza w Polsce znalazła się w rękach trzech osób: **Bolesława Bieruta, Hilarego Minca i Jakuba Bermana**. Wszyscy trzej przybyli z Moskwy. Dwaj byli Żydami, a Bierut pochodził z katolickiej chłopskiej rodziny.

W serii procesów pokazowych, jaka rozpoczęła się w Europie Wschodniej w 1949 roku, rola głównego polskiego oskarżonego przypadła Władysławowi Gomułce, jednak **Bierut ociągał się ze wszczynaniem jego procesu**, choć w armii dokonywano już wtedy masowych egzekucji. Później procesy przybrały charakter antysemitki, w co Gomułka niezbyt dobrze się wpisywał, ale i tak od 1951 roku przez trzy lata trzymano go w więzieniu. **Polski stalinizm** w porównaniu z pozostałymi krajami Europy Wschodniej pociągnął za sobą mniej ofiar. **Nie udało się też złamać Kościoła katolickiego**, a nawet zawarto porozumienie z prymasem Stefanem Wyszyńskim, zapewniające Kościołowi pewną autonomię. Mimo to w 1953 roku Wyszyński został bez procesu internowany na trzy lata. **Niepowodzeniem zakończyła się też kolektywizacja**.

Po śmierci Bieruta, buncie robotników w Poznaniu i XX Zjeździe KPZR Gomułka stał się najpopularniejszym komunistą w całym bloku socjalistycznym. Spodziewano się, że doprowadzi do osłabienia zależności od Związku Sowieckiego i zreformuje sowiecki model państwa. W październiku 1956 roku Chruszczow w końcu zgodził się na przywrócenie Gomułki do władzy i bezkrwawa rewolucja zakończyła w Polsce epokę stalinizmu. **Polscy stalinowcy nie bronili swoich pozycji, uznali władzę Gomułki i nie wszczęli krwawych walk**. A sowieckiego rewolucja zakończyła wewnętrzną wraz z jego doradcami odešli z powrotem do ZSRR.

WĘGRY

Na Węgrzech władza znalazła się w rękach trzech osób – **Mátyása Rákosiiego, Ernő Gerő i Mihályja Farkasa**. Wszyscy trzej byli Żydami i wrócili z Moskwy (dlatego na Węgrzech określano ich mianem „Moskali”).

W 1949 roku w rozpoczętych w Europie Wschodniej procesach pokazowych **głównym węgierskim oskarżonym został komunistą László Rajk**, którego Rákosi „jako najlepszy uczeń Stalina” kazał stracić **we wrześniu 1949 roku**. Węgierski stalinizm był jednym z najbardziej krwawych reżimów w Europie Wschodniej. Statystycznie przeciw co dziesiątemu Węgrowi toczył się jakiś proces. Kościoły zostały całkowicie zlikwidowane, prymas Józef Mindszenty w wyniku pokazowego procesu osadzony w więzieniu. Na wsiach rozpoczęto się **„rozkułaczanie” oraz prowadzona przy użyciu siły, choć niedoprowadzona do końca kolektywizacja**.

Po XX Zjeździe KPZR w miejsce Rákosiiego pierwszym sekretarzem partii został Gerő, jednak najpopularniejszym węgierskim komunistą był wykluczony wcześniej z partii Imre Nagy. Oczekiwano, że jeśli powróci do władzy, doprowadzi do osłabienia zależności od Związku Sowieckiego i zreformuje sowiecki model państwa. Po pierwszej interwencji sowieckiej, która odbyła się 23 października 1956 roku, i brutalnej reakcji władz bezpieczeństwa rewolucja przerodziła się w powstanie narodowe. Wydarzenia wymknęły się spod kontroli Sowietów – a wyczekujące stanowisko Amerykanów odczytano jako uznanie obowiązującego status quo – dlatego 31 października 1956 roku Moskwa podjęła decyzję o stłumieniu rewolucji.

Konsekwencje wydarzeń 1956 roku

W Polsce po wydarzeniach z października 1956 roku przez kolejny rok trwały ożywione dyskusje na temat dalszych reform. Polskie społeczeństwo nie tylko sympatyzowało z węgierskim powstaniem – niektórzy nawet z zawiścią patrzyli na młodych ludzi walczących z Sowietami – ale wierzyło też, że dalsze reformy są możliwe i że Gomułka jest w stanie zreformować sowiecki model, tak aby w kraju zaprowadzić zdecentralizowaną, budowaną oddolnie formę demokratycznego socjalizmu uwzględniającego specyfikę polskiego narodu. Tymczasem Gomułka przyjął odwrotny kierunek.

Po 1956 roku **Gomułka kierował społeczeństwem, którego nie udało się pokonać:**

- ▶ Dla większości polskiego społeczeństwa wydarzenia z października 1956 roku oznaczały wygraną.
- ▶ W kierownictwie partii dominowały umiarkowane siły komunistyczne, a Gomułka uchodził za polityka stosunkowo popularnego; choć przymusowej kolektywizacji nie wykreślono z programu partii, w praktyce jednak z niej zrezygnowano; negatywną tego konsekwencją był brak modernizacji rolnictwa.
- ▶ Kościół katolicki – kierowany przez wcześniej internowanego kardynała Wyszyńskiego – zachował swoją integralność, wpływy społeczne, by później stanowić oparcie dla sił krytycznych wobec systemu.

Na Węgrzech rewolucję '56 roku stłumiły radzieckie oddziały, a 200 tysięcy osób wyemigrowało z kraju. W wyniku zastosowanych po rewolucji represji skazano na śmierć Imrego Nagya, premiera rewolucyjnego rządu, oraz kilkuset uczestników rewolucji. Jednocześnie mimo represji i sowieckiej okupacji Kádár nie zrehabilitował stalinowskiego kierownictwa partii, a nawet latach 1962-1963 nie tylko w słowach, ale i w czynach, tak w sferze gospodarczej, jak i społecznej czy kulturalnej jednoznacznie odchodził od praktyki reżimu Rákosiego.

Po 1956 roku **János Kádár rządził społeczeństwem pokonanym:**

- ▶ Węgierskie społeczeństwo po 4 listopada 1956 przeżyło swoją trzecią klęskę w XX wieku.
- ▶ Otoczenie polityczne Kádára stanowiли komunistyczni ortodoksi, a on sam był zniechęcony tak w kraju, jak i za granicą.
- ▶ W latach 1959-1962 przeprowadzono pełną kolektywizację rolnictwa, w której nastąpiła modernizacja wsi.
- ▶ Reżim komunistyczny podporządkował sobie Kościół; prymas Mindszenty schronił się w amerykańskiej ambasadzie, gdzie ukrywał się przez wiele lat, by później udać się na przymusową emigrację.

Procesy konsolidacyjne i dekonsolidacyjne od połowy lat 60.

Po wydarzeniach roku 1956 społeczeństwo polskie nie czuło się złamane ani poniżone. Między społeczeństwem a władzą trwał stan negocjacji, w przeciwieństwie do Węgier, gdzie stacjonowały wojska sowieckie, odbywały się masowe egzekucje, ludzi zamykano w więzieniach i zmuszano do emigracji. W Polsce doszło

Represje po stłumieniu rewolucji '56 były dla węgierskiego społeczeństwa oczywistym sygnałem, że nie ma już powrotu do koalicyjnych rządów sprzed 1948 roku ani do systemu z lat międzywojennych. Kiedy Węgrzy przyjęli do wiadomości istniejący stan rzeczy, między społeczeństwem (w tym inteligencją i znaczną

POLSKA

do ugody społecznej zbudowanej nie na stopniowych ustępstwach twardej dyktatury, ale wynikającej z **patowej relacji** pomiędzy władzą a społeczeństwem. I choć partia komunistyczna rządziła społeczeństwem, nie potrafiła zapewnić sobie komfortowej sytuacji. Aby wzmocnić swoją legitymację, bezustannie poszukiwała kontaktów z przywódcami Kościoła. W polskim socjalizmie społeczeństwo funkcjonowało w trójce **opór–akceptacja–uczestnictwo**, ale pomiędzy tymi trzema postawami nie można było wyznaczyć ostrych granic.

Polskie kierownictwo nie dysponowało socjalistyczną **„strategią narodową”**, bo nie było w stanie stworzyć ekonomicznych podstaw dla stopniowego i przewidywalnego wzrostu stopy życiowej swoich obywateli.

Polskie społeczeństwo nie stało się zdepolityzowane, czekało na kolejne reformy, podczas gdy władza zdążyła w przeciwnym kierunku. Zeszła z drogi reform, stopa życiowa nie wzrastała, wzrastały natomiast ograniczenia wolności wywalczonej w sferze życia kulturalnego. W wyniku tego procesu już w latach 60. pojawiły się pierwsze opozycyjne teksty i koła dyskusyjne. Nie powstała też podobna jak na Węgrzech socjalistyczna klasa średnia/mieszczanstwo.

Charakterystyka epoki:

- ▶ Program kolektywizacji prywatnych ziem rolnych nie został zdjęty z porządku dziennego, do samego końca stanowił zagrożenie, jednak kolejne uchwały partyjne ciągle przesuwają w przyszłość jego wprowadzenie w życie. Nieprzeprowadzenie kolektywizacji nie oznaczało jednak rehabilitacji prywatnych gospodarstw, jedynie hibernowało stan istniejący przed oczekiwaną kolektywizacją. Dokonywała się też **zimna kolektywizacja**, która oznaczała, że państwo, nawet jeśli nie było w stanie przejąć ziem rolnych ani połączyć

WĘGRY

częścią przywódców Kościołów) a władzą Kádára narodziło się nowe, funkcjonujące do końca lat 80. milczące **„porozumienie”**, **„ugoda”**; jak to wówczas nazywano **„powszechne porozumienie społeczne”**, oznaczające, że dopóki obywatele nie wtrącają się do polityki, władza nie ingeruje w ich prywatne życie, co więcej, zapewnia stopniowe – ograniczone, ale ciągłe – bogacenie się ludzi, czego początkiem stały się wprowadzone w 1957 roku znaczne podwyżki wynagrodzeń dla robotników.

„Narodowa strategia” Kádára oznaczała, że każdy, kto uzna zasady gry, może być członkiem narodu. Strategia ta nie oznaczała nacjonalizmu, wręcz przeciwnie, była **antynacjonalistycznym formowaniem narodu**.

Rzecz zdepolityzowanego drobnomieszczanstwa odzwierciedlają spopularyzowane w kolejnych dekadach, powszechnie używane określenia węgierskiej miękkiej dyktatury: **„gulaszowy komunizm”**, **„łodówkowy socjalizm”**. Określenie **„najweselszy barak obozu”** wskazuje zaś na konieczność społecznej akceptacji dla geopolitycznych realiów i cichego porozumienia z władzą.

Charakterystyka epoki:

- ▶ Partia komunistyczna na zjeździe z 1962 roku ogłosiła nową, w stosunku do lat wcześniejszych zdeideologizowaną relację ze społeczeństwem: „Kto nie jest przeciw nam, jest z nami”.
- ▶ W edukacji i szkolnictwie wyższym odstąpiono od opartego na pochodzeniu („obcy klasowo”) dyskryminującego różnicowania uczniów i studentów.
- ▶ W spółdzielniach rolnych – w przeciwieństwie do prób kolektywizacji prowadzonych w latach 50. – na kierownicze stanowiska trafiali zamożniejsi rolnicy (kułacy) lub ich potomkowie;

POLSKA

ich w spółdzielniach rolnych, zawłaszczając otoczenie prywatnego rolnictwa:

- nie dopuszczano do koncentracji majątków, w wyniku czego struktura własności rolnej w latach 1945-1970 w zasadzie nie uległa zmianie,
 - do 1972 roku pozostawały w mocy obowiązkowe dostawy,
 - w szerokim zakresie stosowano ceny urzędowe,
 - w rękach państwa pozostawał obrót narzędziami/środkami do produkcji rolnej; ograniczano rynkowy rozwój handlu detalicznego.
- Polskie kierownictwo – nieposiadające polityka rozumiejącego kwestie kultury, takiego jak na Węgrzech György Aczél, nie wyrażało zainteresowania tą sferą: obok przestrzegania podstawowych kwestii stanowiących swoiste tabu możliwy więc był rozwój życia kulturalnego i jego wielobarwny charakter (jazz, beat, rock, sztuki abstrakcyjne). Inteligencja i ludzie kultury już od połowy lat 60. stanowili – w sposób pośredni czy bezpośredni – środowiska opozycyjne.
- Relacje pomiędzy władzą a społeczeństwem niszczyła postawa władzy, która twardo reagowała na wszelkie przejawy zachowań opozycyjnych. Za opozycyjny w swojej treści tekst można było pójść do więzienia na wiele lat (patrz: Kuroń, Modzelewski), a w przypadku większych protestów natychmiast reagowano włączeniem do akcji milicji, a potem ZOMO.

Ekipa Gomułki **nie miała strategii modernizacyjnej**, nie umiała ani nie chciała wprowadzić zmian w systemie politycznym ani w mechanizmach kierowania gospodarką, mimo że było jasne, iż skokowy rozwój rolnictwa i modernizacja wsi są niezbędnymi warunkami trwałego wzrostu stopy życiowej. Ponieważ PZPR nie miała pełnej kontroli nad społeczeństwem, każda decentralizacja i podział kompetencji decyzyjnych prowadziłyby do dalszego osłabiania władzy. Z drugiej strony koncentracja ziem rolnych

WĘGRY

propozycja władzy była dla nich jasna i jednoznaczna: albo przyjmiesz kierownicze stanowisko w spółdzielni produkcyjnej, albo bez własnej ziemi znajdziesz się w sytuacji beznadziejnej; od połowy lat 60. rolnictwo zaczęło otrzymywać znaczne środki, a spółdzielnie rolne funkcjonowały niemal jak samodzielne podmioty gospodarcze, a nie kotchozy.

- W 1963 na mocy amnestii opuściła więzienia większość więźniów politycznych i tak zakończył się czas represji.
- Kierownictwo partii, pozbywając się większości funkcjonariuszy związanych z bezpieczeństwem, reprezentujących twardą linię, i znajdując im posady w sferze gospodarczej, chciało zademonstrować, że już nie ma powrotu do stalinowskich czasów Rákosiego.
- W życiu kulturalnym nadal prym wiodły oficjalne dogmaty marksistowsko-leninowskie, ale już tolerowano pewne „burżuazyjne” nurty. W polityce kulturalnej nadzorowanej przez Györgya Aczéla obowiązywała zasada „popieramy–tolerujemy–zabramiemy”. Szeroka kategoria „tolerujemy”, oznaczająca sferę wolną od wymogów ideologicznych, pozwoliła na pozyskanie do współpracy warstw inteligentnych. Równolegle stosowano też łagodniejsze formy represji (śledzenie, przeszukiwanie domów, utrata pracy, pozbawienie możliwości zarobkowania).

Aby jednak umowa „nie politykujemy i się bogacimy”, mogła stać się trwałą, musiało dojść do ograniczonego urynkowania gospodarki, choć nadal opartej na państwowym ew. spółdzielczym monopolu własności. To urynkowanie było wynikiem **strategii modernizacyjnej** nieobejmującej systemu państwowych instytucji politycznych. Budowę **socialistycznej gospodarki rynkowej**, niezbędnej do stopniowego wzrostu stopy życiowej, umożliwił wprowadzony w 1968 roku **nowy mechanizm gospodarczy**:

POLSKA

i modernizacja wsi jeszcze bardziej wzmagałyby napływ ludności do miast, co nie było zjawiskiem pożądanym wobec konsekwencji, jakie niósł ze sobą wyz demograficzny. Od połowy lat 70. na rynku pracy pojawiało się rocznie ok. 300 tys. osób, co samo w sobie stanowiło ogromny problem. Stąd zastosowano sprawdzony już program: większość inwestycji kierowana była do przemysłu budowlanego i zakładów wielkoprzemysłowych zapewniających zatrudnienie dla dużej liczby siły roboczej.

Władza nie była w stanie:

- ▶ podporządkować sobie chłopstwa, ale mogła zahamować jego rozwój. Wywołało to napięcia nie tylko wśród chłopów, ale także niekorzystnie odbiło się na zaopatrzeniu miast w żywność;
- ▶ pozyskać lojalności robotników. Zamknęła ich natomiast w wielkich państwowych przedsiębiorstwach, pozbawiając w ten sposób możliwości legalnego dodatkowego zarobku;
- ▶ wygrać z Kościołem wojny ideologicznej, co więcej, Kościół stał się oparciem dla społeczeństwa;
- ▶ tak wychować młodą inteligencję, aby stała się zwolenniczką socjalizmu albo przynajmniej go zaakceptowała. Władza miała jedynie narzędzia, by od czasu do czasu więzieniem „nagradzać” jej działalność.

W sumie **władza blokowała wszystkim warstwom społeczeństwa możliwość realizowania swoich interesów, osiągnięcia celów i rozwoju**, nie proponując w zamian żadnej pozytywnej perspektywy. Sytuacja, w której ludzi pozbawiono wszelkiej nadziei, **w 1968 roku doprowadziła do wydarzeń, w których władza zaatakowała i zastosowała przemoc wobec młodych inteligentów**. Brutalna kampania antysemicka, do której pretekstu dostarczyła wojna arabsko-izraelska, przepędziła z kraju ostatnich pozostałych tam Żydów, w większości

WĘGRY

- ▶ w sferze produkcji i inwestycji zmniejszono rolę centralnego planowania, a zwiększono samodzielność i decyzyjność przedsiębiorstw. Na Węgrzech, jako jedynym poza Jugosławią kraju komunistycznym, zniesiono odgórnie narzucane przedsiębiorstwom plany (**decentralizacja**);
- ▶ zmieniono system cen: poszerzono paletę towarów o tzw. cenach uwolnionych, co stworzyło przedsiębiorstwom warunki umożliwiające działalność rynkową (**liberalizacja cen**);
- ▶ wprowadzono regulacje dotyczące średniego wynagrodzenia, co umożliwiło przedsiębiorstwom, by dysponując otrzymaną pulą środków przeznaczonych na wynagrodzenia pracowników, same określały wysokość płac w ramach przedsiębiorstwa (**liberalizacja płac**);
- ▶ powstała szeroka **sieć zakładów produkcyjnych prowadzonych przez spółdzielnie rolne oraz utworzono tzw. gospodarstwa przydomowe**. Te zakłady produkcyjne dawały częściowe zatrudnienie ludności wiejskiej, poszerzały ofertę towarów konsumpcyjnych i jednocześnie tworzyły bardziej elastyczną strukturę dostawców działających w sztynnym upaństwowionym systemie produkcji. Natomiast ponad półtora miliona gospodarstw przydomowych zapewniało robotniczo-chłopskim rodzinom stabilne zaopatrzenie w żywność, a także źródło dodatkowego dochodu.

Wstrzymanie reform gospodarczych, a nawet ich częściowe wycofanie w końcu lat 70. doprowadziło kraj do kryzysu. Porozumienie, u którego podstaw leżał stały wzrost stopy życiowej, można było utrzymać jedynie za pomocą poszerzania **możliwości zarobkowania prowadzących do „samowyzysku” zatrudnionych**: w państwowych przedsiębiorstwach, w dużej mierze podczas oficjalnego czasu pracy, przy użyciu państwowych środków i materiałów pracownicy „łapali fuchy”. Aby taka prowadzona na własne potrzeby

POLSKA

pochodzenia inteligenckiego. W **dwa lata później krwawe zamieszki na Pomorzu** obróciły przeciw partii polskich robotników. Wtedy władzy udawało się jeszcze skłócić ze sobą poszczególne warstwy społeczne, ale w 1976 roku już nie było to możliwe. **Po brutalnym rozbiciu strajków, do których doszło w lecie 1976**, robotnicy i inteligencja zawarli sojusz.

W latach 70. władza, korzystając z udzielanych przez Zachód kredytów, próbowała za pomocą wielkoprzemysłowych inwestycji złagodzić napięcia społeczne. Podczas gdy Węgrzy wykorzystywali kredyty do podniesienia stopy życiowej obywateli, Polacy budowali z nich przestarzałe zakłady wielkoprzemysłowe.

WĘGRY

zarobkowe drobna produkcja była legalna i zgodna z prawem, dano ludziom możliwość tworzenia tzw. wspólnot gospodarczych. Było to spowodowane strachem przed rozprzestrzenieniem się na Węgry żądań wysuwanych przez polską „Solidarność”. Praca we wspólnotach gospodarczych z jednej strony pozwalała zaradnym robotnikom uzyskać większe dochody, z drugiej zaś strony przyczyniała się do uelastyczenia silywnej gospodarki państwowej. Ale dla zapewnienia ciągłego wzrostu konsumpcji i szerokiej gamy dotowanych przez państwo usług konieczne już w połowie lat 70. okazało się zaciąganie na Zachodzie coraz większych kredytów, które w latach 80. służyły już tylko ucieczce przed zapaścią finansową kraju, uczyniły węgierską gospodarkę walącą się piramidą finansową.

Spółeczna baza opozycji bądź jej brak

Polskie doświadczenie 1956 roku mówiło, że można wymusić na władzy zmiany systemu, o ile żądania nie dotyczą zobowiązań kraju wynikających z położenia geopolitycznego. **Jednocześnie jednak system nie pozwalał na indywidualną samorealizację:** działalność i rozwój prywatnych gospodarstw rolnych były krępowane, robotnicy zostali zamknięci w wielkich przedsiębiorstwach państwowych. Brak reform i nieustanny spadek stopy życiowej spowodowały, że w połowie lat 70. pojawiły się pierwsze ugrupowania opozycyjne, a później społeczne niezadowolenie przybrało masowy i radykalny charakter.

1968 – demonstracje studenckie, brutalne wystąpienia władzy przeciw inteligencji.

1970 – w wyniku drastycznych podwyżek cen żywności w Gdańsku wybuchają strajki i zostają stłumione przy użyciu przemocy: 44 ofiary śmiertelne i ponad tysiąc rannych. W wyniku wydarzeń gdańskich Edward Gierek zastępuje w funkcji pierwszego sekretarza partii Gomułkę.

Represje, jakie miały miejsce na Węgrzech po 1956 roku, nauczyły społeczeństwo, że opór wobec władzy jest pozbawiony szans i że tylko w ramach systemu komunistycznego ludzie mogą poprawić swoje codzienne życie. Jednocześnie wydarzenia '56 nauczyły kadarowskie władze, że społeczny spokój nie da się utrzymać metodami totalnego ucisku i że wobec braku swobód podnoszenie stopy życiowej i poprawa warunków życia są bezwzględnie koniecznością. Kadarowska konsolidacja i „ugoda”, przejawiające się w stałym wzroście konsumpcji, stworzyły **wentyle bezpieczeństwa, w których ujście mogły znaleźć napięcia społeczne** i za pomocą których energia ludzka zamiast na krytykę systemu mogła zostać skierowana na indywidualne bogacenie się. Wewnętrzne kompromisy zawierane z systemem pozwalały jednostkom znaleźć drogi ucieczki od zniewolenia. Wszystkie te czynniki sprawiały, że antysystemowe inicjatywy społeczne nie mogły uzyskać masowego poparcia. Społeczeństwo było głuche na idee opozycyjne, a ruchy opozycyjne

POLSKA

1976 – w odpowiedzi na kolejne podwyżki cen żywności w wielu polskich miastach wybuchają strajki, które władza krwawo tłumi, a wielu robotników zostaje skazanych na więzienie. W celu zorganizowania pomocy dla osób represjonowanych powstaje inteligentcka organizacja opozycyjna KOR (Komitet Obrony Robotników). Kontakty pomiędzy zbuntowanymi robotnikami a krytyczną wobec systemu inteligencją zostały sformalizowane i od tej pory były już trwałe. KOR nie był tylko organizacją pomocową, ale dzięki pracy **Adama Michnika** *Nowy ewolucjonizm* jednocześnie tworzył ideologię i strategię. W *Nowym ewolucjonizmie* Michnik uciekł od pytania, czy należy od środka naprawiać system, czy obalić go z zewnątrz. Zamiast tego zaproponował stworzenie równoległych struktur obywatelskich, dając do zrozumienia, że na razie przyjmuje do wiadomości sytuację geopolityczną i wynikającą z niej układ władzy, która musi utrzymywać w kraju system komunistyczny, ale nie uznaje go za prawowity. Instytucjami równoległego społeczeństwa stworzonymi przez inteligencję było Towarzystwo Kursów Naukowych (**twz. uniwersytet latający**) i literatura wydawana przez **wydawnictwa drugiego obiegu**. Miały one masowy charakter i działały w wielu miejscach.

1980 – wywodzący się ze Stoczni Gdańskiej ruch „Solidarność” kierowany przez Lecha Wałęsę uosabiał już nie tylko równoległe społeczeństwo, ale równoległą władzę polityczną. „Solidarność” nie tylko z powodu wielkiej liczby członków (10 milionów), ale także z powodu swojej wewnętrznej różnorodności była w tym regionie świata jedyną taką organizacją. Skupiła osoby i grupy o różnych światopoglądach i różnych statusach społecznych, dużego wsparcia udzielał jej Kościół oraz papież Jan Paweł II. Taka sytuacja była w pozostałych krajach socjalistycznych nie do wyobrażenia. W ciągu półtora roku legalnego działania „Solidarności” stawato się coraz bardziej jasne, że taka patowa sytuacja jest niemożliwa do

WĘGRY

ograniczone były jedynie do wąskich kręgów osób.

1968 – niewielka grupa filozofów sprzeciwiła się okupacji Czechosłowacji.

1977 – kilkudziesięciu inteligentów publikuje dokument z radością witający powołanie czechosłowackiej Karty '77.

1979 – 250 osób, głównie inteligentów, podpisuje protest przeciw aresztowaniu Václava Havla. To wydarzenie jest uznawane za pierwszy krok w instytucjonalizacji opozycji węgierskiej.

Węgierski ruch opozycyjny kierowany przez Jánosa Kisa przyjął strategię polskiej opozycji, mimo że nie miał szerokiego poparcia społecznego. Na Węgrzech bowiem, w przeciwieństwie do Polski, nie ukształtowała się sytuacja społecznego pata będącego wynikiem bezustannych konfliktów z reżimem. Węgrzy, godząc się na swego rodzaju system kompromisów, nie tylko tolerowali, ale nawet akceptowali miękką dyktaturę.

Pojawienie się w Polsce podziemia solidarnościowego nie wzmocniło powstających na Węgrzech na wzór Polski latających uniwersytetów i wydawnictw. Te inicjatywy były słabsze i mniej liczne niż w Polsce, działały głównie w stolicy.

Aczkolwiek węgierska partia komunistyczna z obawą śledziła ekspansję polskiej „Solidarności”, jej zdławienie w 1981 roku było okazją jedynie do przejściowego nasilenia represji wobec węgierskiego ruchu opozycyjnego. Władze unikały aresztowań związanych z opozycją inteligentów, ograniczając się do utrudniania dystrybucji podziemnych wydawnictw i do systematycznego nękania kilkudziesięciu najważniejszych postaci opozycji demokratycznej. Kontakt pozostającego w izolacji, niewielkiego liczebnie ruchu opozycyjnego z „tłumem” zapewniało Radio Wolna Europa komentujące opozycyjne protesty i podziemne

POLSKA

utrzymania na dłużej i że wypadki muszą potoczyć się w którąś stronę. Choć Jaruzelski za cenę wielu ofiar rozbił „Solidarność”, to nie zdołał odbudować legitymacji systemu na takim choćby poziomie jak we wcześniejszych latach.

Po wprowadzeniu stanu wojennego ekipa Jaruzelskiego była na Zachodzie bojkotowana i znalazła się w całkowitej izolacji. A przecież bardzo potrzebowała zachodnich kredytów. Z drugiej strony inteligenci o wykształceniu ekonomicznym nie wierzyli już w iluzję kolektywizmu. W tych kręgach idea liberalizacji gospodarki stawała się coraz bardziej popularna.

Po przyłączeniu się Polski w 1986 roku do MFW kierownictwo partii nie miało już wyboru.

WĘGRY

wydawnictwa. Społeczeństwo węgierskie nie było więc uczestnikiem ruchów krytycznych wobec systemu, lecz w najlepszym razie ich odbiorcą.

Poza krytycznym wobec systemu ruchem opozycji demokratycznej od połowy lat 80. zaczęły pojawiać się grupy ekologów występujących przeciw budowie stopnia wodnego w Bős-Nagymaros, którzy swój protest traktowali nie jako polityczny, lecz merytoryczny. Uaktywnili się też działacze pokojowego ruchu Dialog, dystansujący się od radykalnych ugrupowań opozycyjnych, oraz katolickie wspólnoty Bokor (Krzak) konfrontujące się z Kościołem katolickim. Środowisko tzw. pisarzy ludowych także nie opowiadało się przeciw systemowi, dążyło jedynie do zapewnienia w jego ramach praw dla mniejszości węgierskiej zamieszkującej kraje ościenne i jeszcze w końcu lat 80. balansowało pomiędzy postawą opozycyjną a kompromisem z komunistami-reformatorami. Na Węgrzech mimo kryzysu ekonomicznego nie wypracowano konkretnych rozwiązań transformacji ustrojowej. Popularny był jedynie slogan „socialna gospodarka rynkowa”.

1989-1990 dwa modele pokojowej, negocjacyjnej transformacji ustrojowej w bloku wschodnim

W niegdysiejszym Związku Radzieckim demontaż systemu komunistycznego będący kontynuacją pierestrojki – trwający od drugiej połowy lat 80. przez wiele lat – przeprowadziła sama partia komunistyczna z Gorbaczowem na czele. W pozostałych krajach wschodnioeuropejskich, w których panowała twarda dyktatura – w NRD, Czechosłowacji, Rumunii i Bułgarii – zmiana systemu nastąpiła nagle, bez negocjacji. Spośród satelickich krajów imperium sowieckiego tylko w dwóch krajach – **w Polsce i na Węgrzech – w latach 1989-1990 doszło do transformacji ustrojowej na drodze negocjacji między rządzącą partią komunistyczną a siłami opozycyjnymi.** W obydwu tych krajach grupa polityków z partii komunistycznych licząca się z istniejącymi realiami gotowa była na kompromitację, jaką dla komunistów była zgoda na rokowania. W żadnym z tych krajów celem nie była transformacja ani zmiana systemu; rozmowy były wynikiem tego, że kryzys gospodarczy wymaga takich kroków, w które dla uprawomocnienia zmian lepiej jest włączyć opozycję, uważaną przez władzę za słabą. Rządzący w Polsce sądzili, że w siedem lat po stanie wojennym „Solidarność” nie będzie już mieć takiej siły, jaką dysponowała w latach 1980-1981. Węgierska opozycja demokratyczna zaś nie miała w społeczeństwie szerokiego poparcia.

POLSKA

Wydarzenia w Polsce i na Węgrzech nie miały równoległego przebiegu, Węgrzy (zarówno reformistyczni komuniści, jak i opozycja) podążali w ślad za Polakami. Zorganizowanie na Węgrzech negocjacji na wzór polskiego Okrągłego Stołu, wyniki polskich częściowo wolnych wyborów i wreszcie zachowanie Sowietów pokazały, że zmiana systemu jest realnie możliwa.

Polska była pionierem procesu transformacji. Do rozmów z władzą, przy pośrednictwie Kościółca, zasiedli politycy „Solidarności”, posiadającej szerokie poparcie społeczne i będącej zbiorczym reprezentantem różnych środowisk opozycyjnych. Gwarancją pokojowej transformacji i zmiany systemu stanowił częściowo wolny system wyborczy, który partii komunistycznej i jej zwolennikom zapewniał przewagę w Sejmie, ale w wyborach do przywróconego Senatu obowiązywała już pełna polityczna konkurencja. W lecie 1989 roku w Polsce miały miejsce pierwsze, do połowy wolne wybory parlamentarne. „Solidarność” ruszyła do walki o 35 proc. mandatów dla swoich Klubów Obywatelskich oraz o miejsca w Senacie. I choć ani PZPR, ani „Solidarność” nie wierzyły, że opozycja może odnieść zwycięstwo, tak się właśnie stało. W drugiej turze wyborów „Solidarność” uzyskała wszystko, co miała do uzyskania. Szła do wyborów jako różnorodny ruch, ale zachowywała jedność; wewnętrzne pęknięcia doprowadziły do trwałych podziałów dopiero po wyborach.

Po zakończonych wyborach na stronę „Solidarności” przeszli dwaj byli koalicjanci PZPR, Stronnictwo Demokratyczne i Zjednoczone Stronnictwo Ludowe, co doprowadziło do powstania nowej koalicji. Michnik zaproponował: „Wasz prezydent, nasz premier”. I tak w zamian za wybranego przez Sejm i Senat na prezydenta większością jednego głosu Jaruzelskiego we wrześniu 1989 roku Tadeusz Mazowiecki został pierwszym po 1947 roku w całej Europie Wschodniej niekomunistycznym premierem. Po wyborach z ruchu „Solidarność” wyłoniło się kilka partii, a sama „Solidarność” zaczęła działać jako związek zawodowy.

WĘGRY

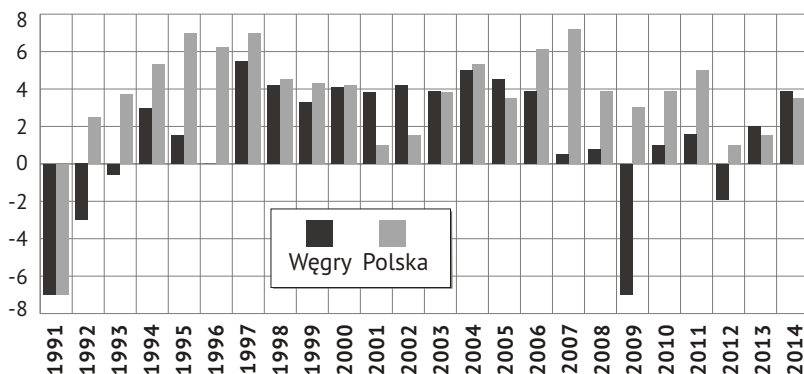
„Umowa społeczna” – program opozycji demokratycznej sformułowany w roku 1987 – zakładała taką samą strategię, jaką wypracowała polska opozycja. W obliczu międzynarodowej odwilży i zmian zachodzących w Polsce powstała w 1988 roku partia opozycyjne wiosną 1989 roku stworzyły Opozycyjny Okrągły Stół powołany do rokowań z partią komunistyczną i mający na celu przeprowadzenie pokojowej transformacji ustrojowej. Z braku rzeczywistej bazy społecznej węgierskie partie opozycyjne reprezentowały jedynie różne nurty obecne w szeregach inteligentnej opozycji. Dwie najważniejsze formacje to skupione wokół środowiska tzw. pisarzy ludowych ludowo-narodowo-chrześcijańskie Węgierskie Forum Demokratyczne (MDF) oraz lewicowy, liberalny, świecki, reprezentujący prozachodnią orientację, wyrosły z radykalnej, antyreżimowej opozycji demokratycznej Związek Wolnych Demokratów (SzDSz). W ten sposób na Węgrzech jeszcze przed pierwszymi wolnymi wyborami doszło do wyodrębnienia i instytucjonalizacji różnych ideologicznie sił opozycyjnych.

W trakcie rokowań komuniści-reformatory nie mieli możliwości, tak jak w Polsce, zagwarantowania sobie przewagi poprzez wyłączenie części mandatów w parlamencie z politycznej konkurencji. Chcieli więc wykorzystać do tego prezydenta republiki, wyposażając go w większe uprawnienia. Porozumienie, jakie w tym celu MDF chciało zawrzeć z reformistycznymi komunistami-reformatoremami, zostało jednak uniemożliwione w wyniku referendum zainicjowanego w końcu 1989 roku przez SzDSz. Wiosną 1990 roku doszło do pierwszych wolnych wyborów, po których zwycięskie MDF stworzyło koalicję narodowo-chrześcijańską.

POLSKA

WĘGRY

Nierównoległe cykle wzrostu gospodarczego w Polsce i na Węgrzech (roczny wzrost PKB w procentach)

2010, 2015: druga transformacja

Viktor Orbán, już kiedy po raz pierwszy uzyskał władzę w 1998 roku, swoje zamierzenia wyrażał w powtarzanym w kampanii wyborczej sloganie „więcej niż zmiana rządu, mniej niż zmiana systemu”. PiS braci Kaczyńskich od 2005 roku również wysuwał podobne postulaty. Rząd Orbána przetrwał jeden cykl wyborczy, Jarosław Kaczyński musiał odejść przed upływem dwóch lat. Nim powrócił do władzy, minęło lat osiem. Orbán określił powrót Fideszu do władzy jako „rewolucję urnową”, a swoje rządy jako drugą transformację systemową. W 2015 roku Kaczyński, kiedy odniósł zwycięstwo, wystąpił z podobnymi żądaniami przekształcenia systemu. PiS i Fidesz uważają się za kontynuatorów historycznej przyjaźni polsko-węgierskiej. Aktywiści polskiego PiS-u jeździli do Budapesztu, by symbolicznie poprzeć budapeszteński Marsz Pokoju demonstrujący w duchu lojalności z partią Orbána, Orbán zaś, zapowiadając weto w UE, zapewnia polski rząd o swojej solidarności w kwestii grożących Warszawie sankcji unijnych. Mimo podobnego politycznego języka i podobnych ideologicznych paneli bezpośrednia przeszłość i charakter tych dwóch rządów są jednak od siebie bardzo różne.

Wyborcza porażka polskich partii rządzących, upadek trzeciej Republiki Węgierskiej

- ▶ W Polsce **nie jest** znane chętnie używane na Węgrzech **pojęcie „zmiany ustrojowej dla dobrobytu”**. **Szkową terapię i reformy**, za które społeczeństwo zapłaciło wysoką cenę, przeprowadziły
- ▶ Koalicja socjalistów i liberałów MSZP-SzDSz, która objęła rządy w 2002 roku, przejęła wypracowany przez socjalistów program głoszący **„transformację ustrojową dla dobrobytu”** i w jego

POLSKA

trzy partie prawicowe, czyli ówczesny centroprawicowy rząd. Pierwszy etap terapii przeprowadził w 1990 roku minister finansów w rządzie Tadeusza Mazowieckiego Leszek Balcerowicz, któremu stosunkowo szybko udało się dokonać przejścia od państwowo-socjalistycznej gospodarki niedoboru do konkurencyjnej gospodarki rynkowej opartej na własności prywatnej. Drugi etap terapii przypadł na czas rządu Jerzego Buzka (1997-2001), w którym Balcerowicz był wicepremierem i ministrem finansów. Wtedy przeprowadzono znaczące reformy w czterech obszarach: nauce i edukacji, systemie emerytalnym, administracji państwowej i systemie opieki zdrowotnej. Potem, w latach pierwszych rządów PiS-u, wprowadzono w życie radykalne reformy, których celem była walka z korupcją, lustracja i „oczyszczenie” w kadrach tajnych służb.

- ▶ Czołowi politycy i eksperci PiS-u rządzącego w latach 2005-2007 i Platformy Obywatelskiej rządzącej w latach 2007-2015 byli spadkobiercami rządów Mazowieckiego i Buzka. **Polska prawica od samego początku była zwolennikiem kapitalizmu i wolnego rynku.** Nie uległo to zmianie nawet po upadku rządu Mazowieckiego, a potem rządu Buzka.
- ▶ W 2007 roku, po upadku pierwszego rządu PiS-u, władzę w Polsce przejęła koalicja centroprawicowej Platformy Obywatelskiej i gospodarczo nieco lewicowego, ideologicznie narodowego Polskiego Stronnictwa Ludowego. **Rząd Donalda Tuska prowadził wyważoną i przewidywalną politykę.** Wyniki polskiej gospodarki szły w górę, nawet w najtrudniejszym roku kryzysu (2009) Polska odnotowała 1,8-proc. wzrost PKB. W 2010 roku wzrost PKB wynosił 3,9 proc., w 2011 już 4,6 proc. Przyczyn upadku rządu Tuska w dużej mierze należy upatrywać w tym, że na gospodarczej prosperity nie skorzystały niektóre duże grupy społeczne: ludność

WĘGRY

myśl rozpoczęła wydatki znacznie przekraczające możliwości gospodarki: podniesiono o 50 proc. wynagrodzenia pracowników administracji publicznej, wprowadzono 13. emeryturę i w znaczący sposób podniesiono świadczenia socjalne. Program nie był możliwy do zrealizowania nawet przy zwiększonym poziomie zadłużenia, rozpoczęto więc, z musu i niechętnie, politykę zaciskania pasa. W przeciwnieństwie do kadarowskiej logiki konsolidacji, gdzie po jednorazowej fali represji i terroru przyszła polityka stopniowych ustępstw, „nagród” i powolnego, ale konsekwentnego podnoszenia stopy życiowej, tu po wprowadzeniu jednorazowych restrykcji, o których ludzie mogliby jednak zapomnieć po kilku miesiącach, nastąpiła seria kolejnych cięć. To podkopało wiarygodność rządu i zaufanie do jego przyszłych działań.

- ▶ Wstrzymano też reformy dużych systemów, takich jak: opieka zdrowotna, szkolnictwo czy opieka społeczna, po pierwsze dlatego, że do ich wdrożenia niezbędne było poparcie 2/3 parlamentu, po drugie, przeprowadzone przez Fidesz w 2008 roku tzw. referendum socjalne nie pozwoliło na wprowadzenie elementów rynkowych do służby zdrowia i edukacji. W wyniku tej polityki koalicja się nie utrzymała i w ciągu ostatnich dwóch lat przed wyborami 2010 roku rząd funkcjonował jako gabinet mniejszościowy.
- ▶ Kilka miesięcy po wyborczym zwycięstwie koalicji MSzP-SzDSz w 2006 roku do opinii publicznej wyciekło przemówienie premiera Ferencza Gyurcsány’a wygłoszone na posiedzeniu frakcji parlamentarnej MSzP, w którym parafrazując hasła z 1956 roku („kłamaliśmy rano, w południe i wieczorem”) przyznał, że władza manipulowała niepełnymi danymi budżetowymi. Wybuchł skandal, a kryzysu zaufania nie zdołano już naprawić. Ostre protesty przeciw rządowi i odpowiedź policji, która uciekła się

POLSKA

małych miasteczek, wsi oraz regionów wschodnich.

- ▶ W rankingu sporządzonym przez Bank Światowy „Doing Business 2015” Polska znalazła się na 32. miejscu. Oznacza to, że w Polsce **panują warunki coraz bardziej sprzyjające inwestorom**, a najbardziej korzystne spośród państw członkowskich UE z Europy Środkowo-Wschodniej.
- ▶ Dzięki środkom pochodzącym z Unii w latach 2004-2013 w Polsce zrealizowano 160 tysięcy (!) projektów. **Ogromny rozwój infrastruktury rzuca się w oczy**. W latach 2013-2020 Polska ma do wykorzystania z budżetu UE **120 miliardów euro**, co stanowi największą sumę wśród państw członków UE.
- ▶ Polska zyskała znaczny prestiż w polityce międzynarodowej, przede wszystkim dzięki **konsekwentnemu udziałowi w strukturach euroatlantyckich** i stabilnym, przewidywalnym rządcom. W 2014 roku premier Donald Tusk został przewodniczącym Rady Europejskiej. Jarosław Kaczyński osobiście gratulował mu nominacji.
- ▶ **Porażka rządu PO-PSL** w 2015 roku była dla wszystkich zaskoczeniem, **rząd ten bowiem zostawił po sobie prosperującą gospodarkę i szanowany na arenie międzynarodowej kraj**.

WĘGRY

do przemocy, otworzyły epokę **zimnej wojny domowej** stanowiącej istotę opozycyjnej polityki Fideszu.

- ▶ Opozycyjna strategia zimnej wojny domowej stosowana przez Fidesz w miejsce konstytucyjnego konsensusu zaowocowała polityką szantażowania i niszczenia rywali: w wyniku odmowy opozycji nigdy – nawet przy najbardziej kompromisowych wnioskach – nie dało się zgromadzić większości dwóch trzecich głosów niezbędnej do zmian o charakterze ustrojowym, a po drugie, przy powoływaniu członków, a zwłaszcza szefów demokratycznych instytucji kontrolnych opozycja albo wyrażała jedynie zgodę na własnych kandydatów, albo odmawiając współpracy, paraliżowała działanie danej instytucji.
- ▶ Wykraczając poza normy dotychczasowej walki politycznej, opozycja stosowała wobec polityków partii rządzących praktyki medialnego niszczenia i prokuratorskich śledztw.
- ▶ Wyjście na światło dzienne korupcyjnych skandali, erozja zdolności do sprawowania rządów, utrata wiarygodności i paraliż partii rządzących, kryzys gospodarczy w 2008 roku oraz polityczna atmosfera zimnej wojny domowej doprowadziły w końcu do **upadku trzeciej Republiki Węgierskiej**.

Wpływ odmiennych systemów wyborczych na stopień koncentracji władzy i możliwość zmiany systemu

- ▶ Głosowanie na listy partyjne w okręgach wielomandatowych daje w wyniku relatywnie proporcjonalną liczbę mandatów. Jednak w wyborach 2015 roku PiS dostał 37,6 proc. głosów, co przełożyło się w Sejmie na 51-proc. większość. (PiS zawdzięcza to temu, że Zjednoczona Lewica, mimo zdobycia 7,6 proc. głosów, nie uzyskała mandatów w Sejmie – a więc gdyby SLD wystartowało do wyborów samodzielnie, PiS nie uzyskałby w nim większości.)
- ▶ Obowiązująca do 2011 roku mieszana ordynacja wyborcza (wyłaniająca przedstawicieli do jednoizbowego parlamentu, w skład którego wchodziło 386 posłów, 176 mandatów przypadało z indywidualnych okręgów wyborczych, minimum 58 z krajowej listy i maksimum 152 z list terenowych) sprawiła, że Fidesz, zdobywając 53 proc. głosów, uzyskał w parlamencie dwie trzecie mandatów, co praktycznie dało mu w kraju **nieograniczoną władzę**.

POLSKA

Zwycięska w wyborach z 2011 roku Platforma Obywatelska, uzyskując 39,2 proc. głosów, otrzymała tylko 45 proc. mandatów). Jednocześnie nawet przy takim podziale mandatów PiS uzyskał wprawdzie możliwość samodzielnego sformowania rządu, ale **nie był w stanie całkowicie przejąć władzy**. Zmianę konstytucji (do której wymagana jest większość dwóch trzecich obecnych na sali – a nie jak na Węgrzech wszystkich – postów) PiS mógłby przeprowadzić, jedynie uciekając się do brutalnej manipulacji. Nominacje szefów instytucji kontrolujących władzę nie wymagają jednak zgody dwóch trzecich postów, tam swobodę rządzących przy przeprowadzaniu zmian kadrowych ogranicza jedynie długość trwania poszczególnych kadencji. Jednocześnie w polskim systemie nie ma – jak na Węgrzech – ustaw wymagających akceptacji dwóch trzecich postów. Dlatego większe są tu możliwości wprowadzania zmian o charakterze systemowym. Niemniej każdą taką zmianę może odwrócić rząd kolejnej kadencji.

- ▶ Nie można w Polsce zmienić ordynacji wyborczej, tak jak to miało miejsce na Węgrzech, bo swobodę rządzących ogranicza konstytucyjna zasada proporcjonalności (art. 96 ust. 2 Konstytucji RP). Zresztą przejście na ordynację mieszaną mogłoby mieć w Polsce nieprzewidziane konsekwencje. Ponieważ nie można zmienić systemu wyborów proporcjonalnych, manipulacje władzy ograniczają się głównie do mediów państwowych.
- ▶ Ponieważ atak na instytucję demokratyczne ogranicza obowiązujący system prawny i brak większości potrzebnej do zmiany konstytucji, nowa władza ucieka się do **jawnego naruszania konstytucji** albo w taki sposób przekształca dawne

WĘGRY

polityczną. Po pierwsze, samodzielnie mógł zmienić konstytucję (co zrobił w 2011 roku, a potem zgodnie z politycznymi potrzebami pięciokrotnie ją nowelizował). Mógł też przegłosować każdą inną dowolną ustawę. Po drugie, bez konieczności poszukiwania konsensusu mógł powoływać swoich ludzi do instytucji zapewniających równowagę władzy i mianować w nich swoich szefów (chodzi o takie instytucje, jak: Trybunał Konstytucyjny, nadzór nad mediami, Krajowy Urząd Sądownictwa, organa kontroli wyborów parlamentarnych i samorządowych). W dodatku na nierealistycznie długi okres wydłużono kadencje niektórych stanowisk w urzędach: kadencja prokuratora generalnego i prezesa Rady Mediów oraz jej członków wydłużona została do 9 lat, prezesa Izby Obrachunkowej oraz jej wiceprezesów do 12 lat. Tak więc modyfikacja zmian systemowych i personalnych wprowadzonych przez rząd Fideszu nawet po upadku jego rządu nie będzie możliwa.

- ▶ W wyniku zmiany ordynacji wyborczej (zmiana systemu na jeszcze mniej proporcjonalny, przesunięcie granic okręgów wyborczych, skrócenie czasu potrzebnego na zebranie podpisów i wprowadzenie jednej tury wyborów, zmuszające siły opozycyjne do stworzenia koalicji wyborczej, przyznanie prawa wyborczego Węgom z krajów ościennych itd.) w 2015 roku Fidesz już z wynikiem 44 proc. głosów wyborczych uzyskał dwie trzecie mandatów parlamentarnych. I dopiero później, w wyniku wyborów uzupełniających zakończonych przegraną, tę większość utracił.
- ▶ Fidesz, zdobywając większość dwóch trzecich i możliwość przyjęcia nowej konstytucji oraz jej późniejszych wielokrotnych nowelizacji, przeprowadził **pucz konstytucyjny**: gdy Trybunał Konstytucyjny uznawał ustawy uchwalone

POLSKA

instytucje, by kierowali nimi jej ludzie (przykładem może być trwające obecnie wprowadzanie zmian w mediach i systemie sądownictwa). Jednakże PiS nie jest w stanie wszystkim tym rozwiązaniom zapewnić trwałości wykraczającej poza jedną kadencję.

WĘGRY

przez rządzących za niezgodne z konstytucją (nawet po przyjęciu nowej konstytucji), wówczas nie ustawy dostosowywał do konstytucji, ale konstytucję do ustaw. Gdy uchwalona przez parlament ustawa była niezgodna z konstytucją – nowelizowano konstytucję. W ciągu ostatnich kilku lat takie nowelizacje miały miejsce pięciokrotnie.

Próby zlikwidowania liberalnej demokracji: polska autokracja konserwatywna i węgierskie państwo mafijne

- ▶ Motywem polityki prowadzonej przez Kaczyńskiego jest **władza i ideologia**: koncentracja władzy idzie w parze z działaniami mającymi na celu wprowadzenie hegemonii „narodowo-chrześcijańskiego” systemu wartości, **którego jednak nie wolno mylić z wartościami chrześcijańsko-demokratycznymi**.
- ▶ System raczej **kieruje się ideologią**, a jego „braki konsekwencji” nie oznaczają częstych zwrotów o 180 stopni, jak na Węgrzech. Jarosław Kaczyński uważa, że państwo i Kościół powinna wiązać bliska współpraca („Kościół jest organiczną częścią polskości”). Z tego zaś wynika wrogość Kaczyńskiego wobec **liberalnego systemu wartości opartego na autonomii jednostki**, gdyż uważa interes narodu, jako kolektywu wszystkich Polaków, za ważniejszy od interesu jednostki. Jednocześnie Kaczyński akceptuje wolnorynkową konkurencję, szanuje wolność gospodarczą, a gospodarkę skolektywizowaną uważa „za wymysł komunistów”, którzy zniszczyli Polskę. Tu należy zauważyć, że większość polskiego społeczeństwa odrzuca kolektywistyczny model gospodarczy.
- ▶ Motywacją polityki Orbána są **władza i majątek**: czyli koncentracja władzy i gromadzenie majątku przez rodzinę polityczną. Dla Fideszu i Chrześcijańsko-Demokratycznej Partii Ludowej wartości chrześcijańskie są tylko instrumentalnie traktowanymi panelami ideologicznymi.
- ▶ System nie kieruje się ideologią, lecz tej ideologii instrumentalnie używa. Ideologiczna „koherencja” nie jest jednak zakorzeniona w żadnym konkretnym systemie wartości, a „konsekwencja” ideologiczna polega na stosowaniu paneli ideologicznych przystających do wzorca władzy ojca rodziny patriarchalnej. W ten sposób z natury rzeczy **liberalny świat wartości oparty na autonomii jednostki postrzegany jest jako wrogi**. Lewicowo-kolektywistyczne wartości uznawane są w ograniczonym zakresie. W razie konieczności system ucieka się do paneli socjalnego populizmu. Z wartości konserwatywno-wspólnotowych („Bóg, ojczyzna, rodzina”) w sposób pragmatyczny wykorzystywane są jedynie te, które można wykorzystać na potrzeby **systemu zależności o charakterze patronacko-klienckim**. (Na przykład, mimo że partia może być uważana za konserwatywno-prawicową, świętość własności prywatnej nie należy do jej wartości).

POLSKA

- ▶ Partia Kaczyńskiego chce odrzucić wartości liberalne, jednocześnie poważnie traktując zerwanie z tradycją komunistyczną.

WĘGRY

- ▶ Pod płaszczykiem zerwania ze spuścizną komunizmu Fidesz dąży do zerwania z wartościami liberalnej demokracji.

Odmienne podejście tych dwóch autokratycznych systemów do ideologii (kierujący się ideologią versus instrumentalnie wykorzystujący ideologię) nie wyklucza jednak stosowania tych samych **paneli ideologicznych**:

- ▶ Przejęcie władzy obie partie definiują nie jako zmianę rządu, ale zmianę systemu.
- ▶ Zgodnie z tym odcinają się od transformacji sprzed 25 lat, a zmianę ustrojową, do której doszło w wyniku rokowań, interpretują jako znowę elit ponad głowami społeczeństwa; tym tłumaczą potrzebę kolejnej, rzeczywistej zmiany ustrojowej.
- ▶ Nowa konstytucja ma służyć temu, by budowany przez nie system autokratyczny symbolicznie oddzielić od negowanego dziedzictwa transformacji ustrojowej, dotyczy to też Polski, gdzie w 1997 roku uchwalono nową konstytucję.
- ▶ Poprzez „naród” i Fidesz, i PiS rozumieją nie autonomicznych obywateli, ale wspólnotę osób wyznających tę samą ideologię. W ten sposób roszczą sobie prawo, by obywateli krytycznych wobec systemu stawiać poza nawiasem narodu i uznawać za reprezentantów obcych interesów.
- ▶ Oba systemy są sceptyczne wobec UE i odwołując się do historycznych krzywd, prowadzą „narodową walkę o suwerenność” przeciw „dyktaturze Brukseli”, jednocześnie nie rezygnując z unijnych dotacji; taka postawa jest w istocie pozabawioną moralnych hamulców polityką *rent-seeking* na arenie międzynarodowej.
- ▶ W jednym i drugim kraju silne są podsycane przez populistyczną politykę obawa i strach przed uchodźcami, imigrantami i cudzoziemcami, przerażające się w aktywną niechęć wobec obcych.

Podobieństwo paneli ideologicznych pokazuje, że mogą one znaleźć zastosowanie w dwóch zupełnie różnych typach autokracji.

- ▶ W Polsce rzeczywiste **centrum decyzyjne pozostało w obrębie formalnych instytucji władzy**. Kaczyński jako prezes PiS stoi na czele piramidy. Premier oraz ministrowie obrony i bezpieczeństwa narodowego są wiceprezesami partii. Marszałkowie Sejmu i Senatu oraz pozostali ministrowie są członkami zarządu partii. PiS jest **scentralizowaną partią**, która stanowi w Polsce centrum władzy. Ten, kto posiada realną władzę, musi zajmować w hierarchii partyjnej odpowiednią pozycję i tylko poprzez nią może obejmować funkcje w administracji rządowej. Taka sytuacja prowadzi do koncentracji władzy, która stosuje klasyczne narzędzia systemów autokratycznych. W opisanym systemie funkcjonuje złożony z dwudziestu czterech
- ▶ **Rzeczywiste decyzje polityczno-gospodarcze zapadają poza zdefiniowanymi przez prawo, sformalizowanymi organami i są wyjęte spod społecznej kontroli**. Najistotniejsze decyzje nie zapadają w prawomocnych, sformalizowanych ciałach decyzyjnych, rządzie, partii czy parlamencie. Instytucje te są jedynie pasami transmisyjnymi dla podejmowanych poza nimi decyzji, pośrednikami za pomocą których przenoszone są one do sfery uznawanej za legalną. Fidesz w czasie swego istnienia ewoluował, przybierając różne postaci i przechodząc kolejne fazy: ruch alternatywny, partia o orientacji zachodniej, partia scentralizowana (eliminowanie z partii przedstawicieli konkurencyjnych frakcji), partia wasalna (zgodnie

POLSKA

członków rząd, z ministrami dysponującymi realnymi kompetencjami, inaczej niż w Węgrzech, gdzie obowiązuje model „nadministerstw”.

- ▶ Związki pomiędzy funkcjonariuszami władzy – w przeciwieństwie do struktury klanowej państwa mafijnego – nie są uświęcone „relacjami rodzinnymi” czy „więzami krwi”. Partyjny nepotyzm oznacza zapewnianie własnym ludziom dostępu do stanowisk w administracji państwowej, państwowych przedsiębiorstwach i mediach publicznych. Dla ułatwienia tego dostępu swoim ludziom zniesiono obowiązujące wcześniej wymogi w zakresie posiadanych kwalifikacji zawodowych. Jednocześnie jednak w otoczeniu Kaczyńskiego nie ma oligarchów i figurantów ani doradców, którzy wywieraliby istotny wpływ na jego decyzje. Nawet żądania płynące ze strony Kościoła (np. całkowity zakaz aborcji) nie zawsze są przez partię popierane.
- ▶ Budowany jest system **odgórnego sterowania państwem**: odbywa się „czyszczenie z platformianych złogów”, czyli usuwanie z administracji państwowej, służb publicznych i przedsiębiorstw państwowych osób mianowanych przez poprzedni rząd. Mimo to partia Kaczyńskiego nie jest w stanie poszerzyć swojego wpływu poza sektor administracji publicznej, państwowe instytucje i przedsiębiorstwa. Wciąż istnieją obszary społecznej autonomii niedostępne dla PiS-u.
- ▶ Antykorupcyjna postawa Kaczyńskiego nie jest motywowana zamiarem centralnego zawłaszczenia korupcji. **Za nazwą Prawo i Sprawiedliwość stoi walka z korupcją**. Lech Kaczyński, zmarły tragicznie w 2010 roku brat obecnego prezesa partii, jeszcze w rządzie Buzka pełniąc funkcję ministra sprawiedliwości, dostrzegł znaczenie roli korupcji i dawnych (sowieckich) tajnych służb.

WĘGRY

z obowiązującym prawem przewodniczący partii posiada uprawnienia do wyznaczania kandydatów na postów i burmistrzów), **partia pasa transmisyjnego** (obsadzanie stanowisk w ważnych instytucjach i ciałach decyzyjnych osobami o statusie „zarządców”, instytucje te przestają być miejscem podejmowania rzeczywistych decyzji).

- ▶ „Organem” decyzyjnym sprawującym władzę w sposób nieformalny jest **adopcyjna rodzina polityczna** czy raczej jej składająca się z kilkunastu osób starszyna. Nie jest ona tym samym, co niegdysiejsza sowiecka nomenklatura ani politbiuro, nie jest to też sformalizowany, transparentny i poddawany rozliczeniom ze swojej działalności system instytucjonalny. Członkami „polipbiura” są: pater familias/premier, ministrowie znajdujący się bezpośrednio przy premierze (Rogán, Lázár), minister spraw wewnętrznych, oligarchowie/figuranci oraz doradcy. Wokół takiego wąskiego centrum władzy sytuują się kolejne koncentryczne kręgi, w których obrębie znajdują się formalne stanowiska rządowe, biznesowe czy też osoby o niezdefiniowanym statusie.
- ▶ Zniesiona zostaje oparta na równości wobec prawa autonomia jednostki i instytucji, a jej miejsce zajmuje **system patronacko-kliencki**, w którym obywatela stają się klientami zależnymi od politycznych decyzji. Zależność ta budowana jest jednak nie przy użyciu środków nacisku znanych z klasycznych dyktatur, lecz wielu najrozmaitszych środków pozornie odpowiadających wymogom „demokratycznej praworządności”.
- ▶ System Orbána nie walczy z korupcją, lecz ją centralizuje i monopolizuje. W tym przypadku to nie państwo jest zakładnikiem, lecz stają się nim oligarchowie. Korupcja uprawiana jest nie wbrew państwu, lecz **samo państwo funkcjonuje jak organizacja przestępcza**. Państwo mafijne jest

POLSKA

Po upadku rządu Buzka to było motywem zawiązania przez braci bliźniaków partii PiS.

- ▶ Pierwszy rząd PiS-u (2005-2007), likwidując Wojskowe Służby Informacyjne, **położył podwaliny pod walkę z korupcją**. Za przyjęciem ustaw głosowała wówczas także opozycyjna Platforma Obywatelska. I wszystkie te ustawy, z wyjątkiem lustracyjnej, obowiązują do dziś. Kaczyński wykorzystywał Centralne Biuro Antykorupcyjne nawet przeciw własnym koalicjantom, co doprowadziło do politycznego upadku koalicjanta PiS-u Andrzeja Leppera. Upadek Leppera spowodował też upadek rządu PiS.
- ▶ Dotychczas nic nie wskazuje na to, by PiS dążył do wymiany elit gospodarczych, siłowego przejęcia majątków przez państwo, ich redystrybucji i skierowania do własnych ludzi. Jednakowoż połączenie funkcji ministra sprawiedliwości i prokuratora generalnego nie napawa optymizmem, gdyż dzięki temu prokuratura może być w bezpośredni sposób używana jako wykonawca zamówień politycznych. Na razie jednak jeszcze nie ma oznak, by organa ścigania występowały w roli ochroniarzy gospodarczych interesów władzy.
- ▶ PiS cofnął wprowadzone w końcu lat 90. reformy (z systemu 8+4 polskie szkolnictwo, jako jedyne w Europie Środkowej, z sukcesem przeszło na system 6+3+3 pozwalający na wydłużenie czasu podstawowej edukacji).
- ▶ **Sposobem nagradzania** lojalnych członków piramidy władzy **jest rozdawanie urzędów, a nie majątku**. Kaczyński mieszka w warszawskim domu

WĘGRY

sprywatyzowaną postacią państwa pasożytniczego.

- ▶ Politycznie selektywne ściganie przestępców w państwie mafijnym zapewnia lojalność wobec politycznej rodziny adopcyjnej. Urząd Kontroli Rządowej, Państwowa Izba Obrachunkowa, władze skarbowe i prokuratura nie są neutralnymi, bezstronnymi instytucjami, których zadaniem jest przeciwdziałanie łamaniu prawa, lecz aktorami uczestniczącymi w przestępczej działalności rządu; funkcjonują nie w imię prawa, lecz w imię politycznych i gospodarczych interesów Viktora Orbána – kiedy trzeba, stają się uczestnikami kampanii Fideszu albo zapewniają ochronę odgórnie sterowanym przestępstwom gospodarczym.
- ▶ Reżim zajmuje nie tylko stanowiska w aparacie władzy i manipuluje sferą polityki, lecz zdobywa majątek poprzez wymianę elit gospodarczych oraz systematyczne pozbawianie majątku elit gospodarczych niezależnych od Fideszu. Istotą państwa mafijnego jest to, że **adopcyjna rodzina polityczna bezkrwawymi środkami państwowego przymusu zdobywa dla siebie majątek**. W takim centralnie sterowanym procederze zorganizowanej przestępczości uczestniczą parlament, rząd, urząd skarbowy, prokuratura i policja. Tradycyjna korupcja jest w zaniku: to nie państwowi urzędnicy są przekupywani za pomocą łapówek, ale państwowa organizacja przestępcza pobiera pieniądze za ochronę. Majątek rodziny politycznej gromadzony jest przez figurantów i oligarchów należących do najbliższych kręgów władzy, a następnie prany przy pomocy firm zagranicznych zarejestrowanych w rajach podatkowych i wspomaganych przez państwo.
- ▶ Wielkopański gest i snobizm węgierskich elit nie ma granic. Ojciec Chrząstny/premier buduje stadion w pobliżu swojego domu na prowincji, do fundacji

POLSKA

w nadzwyczaj **purytańskim** mieszkaniu. Z oświadczenia majątkowego dowiadujemy się, że musiał pożyczyc pieniądze od przyjaciół, by zapewnić w swoim mieszkaniu szpitalne warunki dla chorej matki, a po jej śmierci postawić na grobie niewielki pomnik. PiS od samego początku prowadził kampanię, której sloganem było „tanie państwo”, i do dziś nie przypisuje się PiS-owi żadnej kosztownej, prestiżowej inwestycji. Prezes partii unika rozgłosu i rzadko pokazuje się w mediach.

WĘGRY

futbolowej spływają miliardy, rodzina premiera poprzez figurantów nabywa ziemię i gromadzi majątek, kupując pałace i dworki. Premier wprowadza się do zamku królewskiego. Dzięki znanemu publicznie majątkowi bezpośrednio związanych z nim oligarchów i figurantów premier jest jednym z najbogatszych Węgrów. Do członków adopcyjnej rodziny politycznej, z pomocą państwa i pod jego ochroną, przepływają sumy rzędu milionów i miliardów forintów, a wypłynięcie takich spraw na światło dzienne nie budzi już niczyjego zdziwienia.

Różnice w polityce zagranicznej dwóch autokratyzmów

- ▶ Stosunek Kaczyńskiego do Niemiec **cechuje ambiwalencją**. W czasach pierwszego rządu PiS-u jego kontakty z Angelą Merkel były dobre. Dobre kontakty polsko-niemieckie rozwijały się też za czasów rządów Platformy Obywatelskiej. Poparcie Angeli Merkel było zapewne potrzebne, aby Donald Tusk mógł zostać przewodniczącym Rady Europejskiej. Niemniej Kaczyński nie zapomniał o bolesnych historycznych zaszczościach (jego ojciec walczył w powstaniu warszawskim, on sam urodził się w obróconym przez Niemców w gruzy mieście). Kaczyński stoi na stanowisku, że niemiecki kapitał powinien odgrywać większą rolę w rozwoju Polski. Politycy PiS-u co jakiś czas wzywają Niemców do spłaty tego historycznego długu.
- ▶ **Kaczyński jest bezwzględny w zwołaniu współpracy atlantyckiej**. Postrzega NATO i USA jako głównych gwarantów polskiej niepodległości. W pierwszym rządzie ministrem spraw zagranicznych mianował Witolda Waszczykowski, polityka, który kończył studia w USA, potem piastował kierownicze funkcje w biurach NATO w Genewie i w Brukseli. Jeden z głównych celów PiS-u, by
- ▶ Orbán walczy nie z Niemcami, ale z Merkel, przeciw której szuka sojuszników nawet w jej własnej partii. Kampania plakatowa „Szacunek dla Węgrów” wyrażała oburzenie, że osoba Orbána nie cieszy się na Zachodzie należytyym szacunkiem. Krytyka Orbána nie miała podtekstu ideologicznego, była jedynie rewanżem za brak poszanowania Ojca Chrzestnego, a celem było wzmocnienie jego pozycji, a nie kraju. Jednocześnie Orbán ma świadomość, że Niemcy są dla Węgrów najważniejszym partnerem gospodarczym, z którym nie może prowadzić wojny handlowej.
- ▶ **Orbán usunął ze sfery polityki zagranicznej polityków i dyplomatów o pro-natowskiej orientacji**. Nie ma żadnych zobowiązań wobec NATO, z USA i NATO można jedynie negocjować: i tylko na tyle wypełnia swoje zobowiązania, na ile jest to konieczne, by USA nie wzmożły aktywności wobec panującego na Węgrzech reżimu autorytarnego. Oczywiście nie przeszkadza to rządowi

POLSKA

stworzyć w Polsce stałe bazy NATO, częściowo został osiągnięty podczas szczytu NATO w Warszawie w 2016 roku. PiS nadal jednak czyni starania o włączenie Polski – dla zapewnienia jej większego bezpieczeństwa – do natowskiego programu Nuclear Sharing.

- ▶ Bez względu na to, jaki rząd w danym momencie ma władzę, u podstaw polskiej polityki zagranicznej leży przekonanie, że Rosja stanowi dla Polski ciągłe zagrożenie. Polacy uważają, że **zależność Polski od rosyjskiej energii ma polityczną cenę** i należy zrobić wszystko, aby tego uniknąć. Polska prowadzi rozległą współpracę handlową z krajami Dalekiego Wschodu, ale kontakty te nie oznaczają, by uznawała którykolwiek z tamtejszych antydemokratycznych reżimów. Obecny rząd PiS-u opowiada się po stronie krajów walczących o swą wolność z Rosją (Ukraina, Czeczenia, Gruzja), jak też w każdy możliwy sposób wspomaga utrzymanie niezależności przez kraje bałtyckie oraz sprzeciwia się zajęciu Ukrainy przez Rosję. W związku z tym Warszawa źle ocenia Zachód za brak jednoznacznego poparcia dla tychże krajów.
- ▶ **Stosunek Kaczyńskiego do Brukseli jest wynikiem szukania nowej pozycji Polski wśród krajów UE.** Nie oznacza to bynajmniej, że Warszawa dąży do wyjścia z UE, wręcz przeciwnie: **Polska pragnie uzyskać w UE większe możliwości decyzyjne i znaleźć się w głównym nurcie Unii.** Oczywiście do tego potrzebni są jej sojusznicy. Warszawa widzi, że Grupa Wyszehradzka nie stanowi dla osiągnięcia jej celów wystarczającego forum, i dlatego wraca do powstałej w dwudziestoleciu międzywojennym koncepcji Międzymorza (Intermarum), która zakładała połączenie w jeden

WĘGRY

mówić o spiskach przeciw Węgom i o siłach stojących za nimi, od napaści międzynarodowego kapitału bankowego poczynawszy po intrygi George'a Sorosa – przydając tymże wypowiedziom lekko antysemicki ton.

- ▶ **Otwarcie węgierskiej polityki zagranicznej na Wschód** ma na celu wzbogacenie adopcynnej rodziny politycznej dzięki kontaktom z Putinem i innymi autokratami, poza spoteczną kontrolą, tak by móc wykorzystywać zdobyte środki w dowolny sposób. Nie mamy tu do czynienia z klasycznymi transakcjami handlowymi. To raczej lojalność wobec UE jest naszym głównym towarem, w zamian za który adopcynna rodzina polityczna zyskuje dostęp do dóbr i przywilejów. W efekcie dyplomatycznych zabiegów w kwestii rosyjskiego gazu czy budowy elektrowni atomowej w Paks i podobnych transakcji Węgry uzależniają się od Moskwy, a rodzina polityczna uzyskuje dla siebie przywileje od władcy imperium. Otwarcie na Wschód nie służy więc otwarciu narodów i krajów, lecz budowie bliskiej, rodzinnej atmosfery pomiędzy autokratami. Choć wszystko odbywa się w ramach UE, pod pozorami budowania mostów łączących ze Wschodem w istocie politykę tę określa hasło: „Ze Wschodem handluje, Zachód szantażuje”.
- ▶ Do wzmocnienia naszej pozycji w Brukseli Orbán szuka sojuszników wśród **wyszehradzkiej czwórki.** Wspólnym wystąpieniem przeciw obowiązkowym kwotom uchodźczym próbuje przekształcić V4 we wspólnotę o silniejszej pozycji negocjacyjnej – w grupę, która będzie w stanie zapewnić swoim członkom ochronę i wsparcie w sytuacji, gdyby Bruksela zamierzała z powodu deficytu demokracji sprzeciwić się autorytarnym rządóm w którymkolwiek z państw członkowskich. W przypadku V4 Orbán dąży do roli przywódcy: nawet jeśli nie dla Węgień, to dla siebie samego. Jego

POLSKA

blok państw położonych pomiędzy Bałtykiem, Adriatykiem i Morzem Czarnym. Taka federacja nie po to jest potrzebna Kaczyńskiemu, by zdobyć ochronę i wsparcie w momencie, kiedy Bruksela zarzuca mu brak demokracji w Polsce, ale po to, by uzyskać w UE status liczącej się regionalnej siły. Polska nie przez przypadek balansuje w kwestii zgody na obowiązkowe kwoty przyjmowanych uchodźców, gdyż nie chce tym wywołać niechęci Brukseli i Berlina.

- ▶ Zmiany polityczne wprowadzane przez Kaczyńskiego – koncentracja władzy i naruszanie obowiązującej konstytucji – spotkały się z twardą reakcją Brukseli, zaskakującą dla rządu Kaczyńskiego. Wzmocnienie nacisku na ideologię narodową nie jest w przypadku Kaczyńskiego elementem zaplanowanej strategii, lecz spontaniczną reakcją na krytykę jego rządu.

WĘGRY

osobiste ambicje wykraczają poza zamiar stworzenia regionalnej wspólnoty interesów: chce stworzyć kontrwzorzec i kontrprogram dla liberalnego systemu wartości, na którym opiera się wspólnota europejska. Jednocześnie węgierska polityka zagraniczna jest „głucha” na polskie inicjatywy, głównie z tego powodu, że mają one antyrosyjski charakter; czy raczej odwołuje się do nich o ile wymagają tego jej propagandowe interesy.

- ▶ Hasło „**Europa narodów**” Orbána jest równoznaczne z żądaniem ułożenia nowych relacji z Unią: lider Fideszu chce zachować związki z UE w zakresie transferu środków, jednocześnie zachowując autonomię dla narodowej demokracji, czyli budowy autokracji.

Szanse na przywrócenie liberalnej demokracji: struktura partii

- ▶ Struktura polskich partii politycznych już od samego początku procesu transformacji wykazywała ciągłą zmienność: ugrupowania powstawały i znikaly ze sceny politycznej. PiS, który wygrał wybory w 2015 roku, powstał dopiero w 2001 roku. Nie oznacza to jednak, że wiele nowych osób znalazło się w głównym nurcie życia politycznego. Jarostaw Kaczyński jest jednym z najdłuższych aktywnych polityków, już w latach 70. brał udział w ruchu opozycyjnym. Do polskiej specyfiki należy to, że partie upadają, tracą wiarygodność, ale nie dzieje się tak z samymi politykami. Ze sceny politycznej znikają powoli jedynie działacze partii postkomunistycznej. W miejsce znikających partii pojawiają się nowe – w wyborach 2015 roku debiutowały liberalna Nowoczesna, populistyczna partia Kukiza czy lewicowa Partia Razem.
- ▶ Po zwycięskich wyborach w 2010 roku **stabilna od czasu transformacji**, a nawet w pewnym sensie nawet skostniała struktura partyjna Fideszu się zachwiała. Dwie duże partie, które przed laty dokonały zmiany systemu – narodowo-konserwatywne Forum Demokratyczne MDF i liberalny Związek Wolnych Demokratów SzDSz – zniknęły ze sceny politycznej. Partia socjalistyczna rozpadła się na dwa ugrupowania, eklektyczne, raczej opierające się na tradycyjnych kontaktach niż wspólnych ideach – są to MSzP, bezpośredni następcą prawnym socjalistów, oraz założona przez byłego premiera socjalliberalna Kolicja Demokratyczna. Nową lewicową partią zielonych w parlamencie jest ugrupowanie Polityka Może Być Inna! (węg. Lehet Más a Politika!, LMP), które później podzieliło się na dwie kolejne

POLSKA

- ▶ **Mimo ciągłych zmian polskie życie polityczne można podzielić na dwa skrzydła:** narodowo-chrześcijańskie oraz liberalno-konserwatywne. W ostatnich piętnastu latach oznaczało to podział sceny politycznej pomiędzy PiS i PO. Ci pierwsi – bezpodstawnie – uważają PO za partię lewicową, a nawet „komunistów”. Trzecim skrzydłem mogłoby być znikające ze sceny czy powstające teraz od nowa ugrupowanie lewicowe. Charakterystyczne, że **ani PiS, ani PO nie zajmują miejsca w politycznym centrum**, mimo że przez długi czas wydawało się, że mogłaby to zrobić PO. PiS – choć ideologicznie uważa się za jednego uprawnionego przedstawiciela narodu – nie ciąży ku środkowi, ale raczej na prawo. Organizacyjnie integruje też radykalne formacje skrajnej prawicy, tak polityków, jak i wyborców.
- ▶ PiS nie jest w stanie w pełni opanować prawego skrzydła, gdyż Platforma Obywatelska ciągle jeszcze jest znaczącą partią liberalno-konserwatywnej **prawicy**. Co więcej, w 2015 roku do parlamentu dostała się nowa partia liberalna Nowoczesna. Siły obywatelskiego środka mają więc w Polsce znaczące wpływy i poważną zinstytucjonalizowaną bazę. Obok nich stabilnie funkcjonuje też **partia urzędników z prowincji** – Polskie Stronnictwo Ludowe.
- ▶ **Proporcjonalny system wyborczy i głosowanie na listy partyjne w okręgach wielomandatowych** nie wyklucza możliwości zwycięstwa nad PiS-em nawet

WĘGRY

partie. Rywalizuje on z małą, powstałą po 2010 roku partią Razem (węg. Együtt) oraz z partią Dialog na rzecz Węgier (węg. Párbeszéd Magyarorszáért, PM) o głosy lewicowych wyborców niechętnych MSzP i Koalicji Demokratycznej (węg. Demokratikus Koalíció, DK).

- ▶ W 2010 roku podzielona dotychczas na dwa skrzydła scena polityczna **zaczyna dzielić się na trzy części**. Fidesz zajmuje pozycję „centrową”, co nie oznacza wcale umiejscowienia na skali wartości politycznych. Po jednej stronie Fideszu jest kierująca się skrajnie prawicową ideologią partia Jobbik, a po drugiej rozdrobione, małe partie lewicowe. Taka struktura przypomina rozkład sceny politycznej z czasów reżimu Horthyego, gdzie zajmująca centrową pozycję partia rządząca, aby utrzymać jedność prawicowego obozu, stopniowo przejmowała **ideologię skrajnie prawicową. Fidesz**, aby utrzymać poparcie wyborców, zaczął przejmować ideologiczne panele i język radykalnej prawicy, co jednak nie doprowadziło do pozyskania skrajnie prawicowego elektoratu.
- ▶ Od 2010 roku **nie istnieje na Węgrzech ani umiarkowana prawica, ani poważna partia liberalna**. Dlatego wyborcy rozczarowani zajmującym większość prawej strony sceny politycznej Fideszem nie mają do dyspozycji partii, która reprezentowałaby ich prawicowe poglądy, nie reprezentując jednocześnie państwa mafijnego. Ich zerwanie z Fideszem musiałoby więc oznaczać porzucenie prawicowych poglądów. Taki wybór jest dla nich nie do zaakceptowania, gdyż oznaczałby ruch wykraczający poza samą tylko zmianę preferencji partyjnych.
- ▶ **Nieproporcjonalny system wyborczy z okręgami jednomandatowymi** pozwoliłby pokonać Fidesz w wyborach tylko w takiej sytuacji, gdyby wszystkie

POLSKA

bez zawiązania koalicji. Większość sił politycznych uważa PiS za partię pozabawioną zdolności koalicyjnych. Gdy PiS sam nie zdobędzie ponad połowy mandatów, z całą pewnością utraci możliwość rządzenia.

- ▶ W Polsce partia rządząca nie jest w stanie uzależnić od siebie i jawnie czy w sposób ukryty zwalizować partii opozycyjnych. Kiedy jedna z partii politycznych traci wiarygodność, natychmiast na jej miejsce powstaje kolejna.

WĘGRY

partie opozycyjne – uważające się nie bez racji za niezdolne do koalicji, reprezentujące różne wartości i zabiegające o różnych wyborców – stworzyły koalicję. Z tego właśnie powodu cieszący się zmienną popularnością Fidesz sprawuje stabilną władzę.

- ▶ W państwie mafijnym politycy są stygmatyzowani i kryminalizowani, a **partie opozycyjne marginalizowane, przymuszane do postuszeństwa** albo likwidowane.

Samorządowe zaplecze liberalnej demokracji

- ▶ W Polsce po 2015 roku znaczna liczba samorządów, nie tylko w stolicy i dużych miastach, ale także na prowincji, pozostała w rękach opozycji. Dzięki temu administracyjne ograniczanie wpływu partii opozycyjnych czy zlikwidowanie egzystencjalnej niezależności ich zwolenników jest niemożliwe, a uzależnienie ich od rządu napotyka znaczne przeszkody. Ze względu na wielkość i heterogeniczność kraju nadzwyczaj silna jest świadomość regionalna, widoczna także w wyborach politycznych. W dużych miastach położonych na północy i zachodzie kraju, a także w wielkich miastach Śląska większość wyborców popiera obóz liberalno-konserwatywny i bardzo trudno jest ich pozyskać dla plebejsko-populistycznego PiS-u. Urzędnicy z małych miasteczek położonych na południowym wschodzie głosują na PSL. Wybory samorządowe odbędą się w 2018 roku, zatem PiS zmuszony jest do rządzenia „pod wiatr” władz samorządowych.
- ▶ Inaczej niż podczas rządów Fideszu w latach 1998-2002, po roku 2010 praktycznie wszystkie samorządy znalazły się w rękach Fideszu. W ten sposób zwolennicy opozycyjnych partii demokratycznych stracili bazę i oparcie. Tym bardziej że Fidesz bez ogródek uprzedzał wyborców, że jeśli wybiorą do samorządów osoby niepopierające rządu, ich miejscowości utracą wszystkie centralnie rozdzielane środki unijne. Także bieżące wpływy samorządów pochodzą w dużej większości z budżetu centralnego. Wasalny status uzależnionych od Orbána fideszowskich burmistrzów pozwolił gładko i bez oporu odebrać samorządom instytucje związane z edukacją i ochroną zdrowia, jak też ograniczyć ich samodzielność ekonomiczną. Samorządy zostały w ten sposób niejako powiązane z rządem. Na Węgrzech życie polityczne i kulturalne koncentruje się głównie w Budapeszcie, a kilka większych miast, z liczbą mieszkańców nieprzekraczającą 200 tysięcy, nigdy nie odgrywało roli znaczących ośrodków politycznych.

POLSKA

WĘGRY

Szanse niezależnych mediów

- ▶ PiS już pod koniec 2005 roku podjął próbę objęcia kontrolą mediów publicznych. Przyjęte wówczas ustawy z wielkimi nowelizacjami pozostawały w mocy podczas rządów Platformy Obywatelskiej. Media publiczne więc, choć nie stanowiły tuby rządu, funkcjonowały zgodnie z systemem wartości reprezentowanym przez PO.
- ▶ PiS podobnie jak na Węgrzech obrął sobie za cel stworzenie urzędowego nadzoru nad mediami podporządkowanemu jednej partii i prawdopodobnie, kierując się węgierskim przykładem, będzie dążył do nowego rozdziału koncesji.
- ▶ Jak zapowiada rząd PiS-u, kolejnym krokiem będzie stworzenie nowego, centralnego urzędu z KRRiT, Urzędu Komunikacji Elektronicznej i Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów.
- ▶ Dwie największe polskie komercyjne stacje telewizyjne, TVN i Polsat, są w rękach zwolenników liberalnej demokracji. Do wielonarodowej Grupy TVN należy też Agencja TVN, obecnie największy polski reklamodawca. Jak dotąd, nie odnotowano prób usunięcia grupy z rynku.
- ▶ Ustawa medialna z 2010 roku w miejsce kontroli mediów publicznych przez wszystkie partie polityczne wprowadziła kontrolę sprawowaną przez jedną partię, w wyniku czego publiczne radio, telewizja i agencja prasowa stały się narzędziami propagandowymi Fideszu, pozbawionymi jakiegokolwiek spotecznej kontroli.
- ▶ Nadzór nad mediami sprawowany przez jedną partię poprzez nowy przydział koncesji uprzywilejowuje media lojalne wobec rządu, a wypiera z przestrzeni medialnej te, które nie są wobec rządu lojalne.
- ▶ Poprzez powołanie do życia Narodowego Urzędu ds. Komunikacji (NKH) zadania informacyjne mediów państwowych i związane z tym zamówienia reklamowe zostały scentralizowane, co doprowadziło do znacznego ograniczenia wolności na rynku mediów.
- ▶ Fidesz podjął próbę pozyskania przy użyciu przemocy państwowej dwóch dużych kanałów telewizyjnych (RTL Klub, TV 2). W przypadku TV 2 próba okazała się skuteczna: zakup stacji dokonany przez jednego z figurantów Orbána stał się możliwy dzięki udzieleniu mu państwowego kredytu, który spłaca dochodami pochodzącymi z emisji państwowych reklam.

Partie polityczne i sprzeciw obywatelski

- ▶ Obywatelski sprzeciw wobec działań rządu PiS-u, mających na celu ograniczenie demokracji, przybiera postać masowych demonstracji, w których biorą udział dziesiątki, a nawet setki tysięcy obywateli. Ich wystąpienia mają zasadniczo charakter **politycznej krytyki obecnego systemu** i mają na celu obronę konstytucji oraz liberalnej demokracji. Są organizowane przez wielkomięjską inteligencję i klasę
- ▶ Większość protestów skierowanych przeciw poczynaniom rządu Fideszu **broniła pewnych interesów grupowych** albo w najlepszym razie **krytykowała rząd**, rzadko jednak potępiała sam system państwa mafijnego. Protestowano głównie przeciw: zniesieniu wcześniejszych emerytur, upaństwowieniu funduszy emerytalnych, dramatycznej sytuacji kredytobiorców walutowych, upaństwowieniu sklepów z wyrobami

POLSKA

średnią. W Polsce demonstracje związane z ochroną interesów ekonomicznych należą do kompetencji związków zawodowych. Ale ponieważ związek zawodowy „Solidarność”, obecny we wszystkich gałęziach gospodarki i skupiający największą liczbę członków, politycznie i ideologicznie związany jest z PiS-em, nie należy oczekiwać, że będzie kontynuował twardą linię, jaką prezentował za poprzednich rządów. Tym bardziej że dzięki wynikom ekonomicznym z poprzednich lat obecny rząd jest w stanie prowadzić politykę rozdawnictwa.

- ▶ Wspólną cechą demonstracji przeciw obecnemu systemowi jest to, że nie stoją za nimi dotychczasowe partie polityczne (PO i PSL), lecz nowe ruchy obywatelskie, takie jak Komitet Obrony Demokracji (KOD), Obywatele RP, Strajk Kobiet i wiele innych. Nie są to więc izolowane akcje typu *flash mob*, ale zorganizowana forma oporu, z której do kolejnych wyborów mogą się wyłonić nowi liderzy polityczni.
- ▶ Na fali powracającego niezadowolenia, na wzór powstałego w połowie lat 70. KOR-u (Komitetu Obrony Robotników), powstał **KOD, Komitet Obrony Demokracji**. Ze strony obecnych ruchów opozycyjnych oznacza to **otwarte odwołanie się do tradycji walki z dyktaturą komunistyczną** i umieszcza antyrządowe ruchy w pozytywnym kontekście historycznym. Obywatelskie ruchy opozycyjne budują rozległą sieć na prowincji.
- ▶ W wielkiej demonstracji sił demokratycznych w czerwcu 2016 wzięli udział **trzej poprzedni prezydenci** (Lech Wałęsa, Aleksander Kwaśniewski, Bronisław Komorowski). Komorowski po odejściu z urzędu stworzył własny instytut, którego celem jest wspieranie i zachowanie wartości wywalczonych w wyniku transformacji ustrojowej.
- ▶ W tej części polskiej opinii publicznej, która jest krytycznie nastawiona do systemu, formułowane jest oczekiwanie, że **partie opozycyjne** potężną wysiłki do obrony wartości demokratycznych.

WĘGRY

tytoniowymi, nowemu systemowi dzierżawy gruntów należących do państwa, stratom spowodowanym przez afery, których sprawcami byli brokerzy. W pewnym sensie wyjątek stanowiły tylko protesty przeciw likwidacji autonomii szkół wyższych i średnich. (Rząd upaństwowił szkoły i odebrał je samorządom lokalnym, a dyrektorów szkół mianuje minister. W dodatku dyrektorzy szkół nie posiadają uprawnień przysługujących pracodawcy: zatrudnianie nauczycieli leży w kompetencjach urzędów powiatowych). Jednak i te protesty przeciw likwidacji autonomii szkół stanowiły krytykę działań rządu, a nie krytykę systemu. Rząd pod naciskiem ogromnego sprzeciwu ludności wycofał się z dwóch projektów, które dotyczyły zwyczajów konsumenckich i stylu życia klasy średniej: z planowanego podatku od internetu i z zakazu handlu w niedziele. Wspólną cechą charakterystyczną protestów *flash mob*, w których wzięło udział kilkadziesiąt tysięcy osób, było to, że nie organizowały ich istniejące od lat organizacje obywatelskie czy partie polityczne, ale spontaniczna mobilizacja nie potrafiła przybrać instytucjonalnej formy ani wyłonić politycznych liderów.

- ▶ Podczas większości demonstracji negowano całość dorobku z okresu po transformacji systemowej, **nie odwołując się do tradycji dawnej opozycji demokratycznej**. Samą transformację – podobnie jak przedstawia to w swojej ideologii partia rządząca – prezentowano jako zmoję elit. Może to oczywiście być konsekwencją tego, że w przeciwieństwie do polskiej transformacji systemowej węgierska opozycja demokratyczna skupiła się w jednej partii politycznej (SzDSz), która w wyniku utraty wiarygodności znikła ze sceny politycznej, tym samym grzebiąc tradycje opozycji demokratycznej.
- ▶ **László Sólyom**, popierany przez Fidesz prezydent Węgier w latach 2005-2010, prawnik, jeden z głównych twórców porządku konstytucyjnego przyjętego po

POLSKA

Apele takie formułował m.in. KOD. To jeszcze jeden dowód na to, że centroprawicowa PO wprawdzie przegrała wybory, ale nie utraciła wiarygodności. Także inne partie opozycyjne, jak PSL czy nowo powstała liberalna Nowoczesna, cieszą się poparciem sporej grupy wyborców.

- ▶ Instytucjonalizacja i dobra współpraca ruchu obywatelskiego z opozycyjnymi partiami politycznymi poszerza kręgi społecznego sprzeciwu wobec rządów PiS-u i buduje jego instytucjonalną bazę.

WĘGRY

transformacji, poza kilkoma nieistotnymi gestami, **zachowywał dystans do ruchów krytycznych wobec rządu.**

- ▶ Utrata wiarygodności partii dawnej lewicy i słabość partii nowej, „zielonej” lewicy stała się pułapką dla nowych ruchów obywatelskich. Z jednej strony współpraca z tymi partiami zamknęłaby te ruchy w politycznej niszy, z której trudno byłoby się im wyrwać, a z drugiej odmowa współpracy odcina je od niezbyt licznego, ale aktywnego i zaangażowanego elektoratu tych ugrupowań.
- ▶ Wybuchający co pewien czas sprzeciw obywatelski nie potrafi przekształcić się w partię polityczną, gdyż protesty dotyczą pojawiających się konkretnych problemów, a nie obejmują całego systemu.
- ▶ Pojawiające się i zanikające wystąpienia antyrządowe nie doprowadziły więc do przekształcenia się ruchów obywatelskich w stabilną, zinstytucjonalizowaną siłę polityczną ani do odnowy partii wywodzących się ze środowiska opozycji demokratycznej.

Podsumowując, należy stwierdzić, że:

- ▶ ze względu na uwarunkowania społeczne i instytucjonalne **próby zablokowania budowanego w Polsce systemu konserwatywno-autokratycznego** mają duże szanse powodzenia. Sprzyja im proporcjonalna – a więc chroniąca przed monopolem władzy – ordynacja wyborcza, żywe tradycje oporu społecznego, nawiązujący do tych tradycji ruch obywatelski, istnienie umiarkowanie prawicowych oraz liberalnych partii zapewniających wsparcie ruchom opozycyjnym, przesuwanie się PiS na arenie politycznej w stronę skrajnej prawicy, polityczna wielobarwność władz samorządowych, silne media umożliwiające realizowanie wolności słowa. Prawdopodobieństwo przeprowadzenia scenariusza podobnego do realizowanego na Węgrzech jest

ograniczone ze względu na sam charakter PiS-u, jego skład kadrowy, zasady i program, a także tradycje i dzisiejszą sytuację polskich partii prawicowych. PiS w dzisiejszym kształcie i w obecnych okolicznościach nie jest w stanie podążać węgierską drogą.

- ▶ **Możliwości wyrwania się Węgier ze zinstytucjonalizowanego systemu państwa mafijnego** są dużo bardziej ograniczone. Na przeszkodzie stoi nieproporcjonalna, ułatwiająca manipulacje i oszustwa ordynacja wyborcza, brak społecznych nawyków stawiania oporu władzy, historyczna tradycja porozumienia z władzą w obronie partykularnych interesów, brak partii liberalnych i umiarkowanie prawicowych, na które rozczarowani wyborcy Fideszu mogliby przenieść swoje głosy, centralne miejsce Fideszu na trójdzielnej (Jobbik–Fidesz–lewica, Zieloni, liberałowie) scenie politycznej, jak też zamknięcie w gettach czy wręcz likwidacja platform wolności słowa. Wszystko to powoduje, że na Węgrzech stopniowo maleją szanse przywrócenia liberalnej demokracji czy zmiany rządu w wolnych wyborach. Węgry niebezpiecznie zbliżają się do drogi, na jaką weszły po transformacji republiki postradzieckie, w których do obalenia odradzających się dyktatur potrzebne były „kolorowe rewolucje” wybuchające po sfałszowanych wyborach.

Autorzy składają podziękowania: Attili Ara-Kovácsowi, Andrásowi Bozókyemu, Andrásowi Dományemu, Csilli Frank, Bogdanowi Góralczykowi, Andrásowi Kardosowi, Mártonowi Kozákowi, László Lengyelowi, Wojciechowi Maziarskiemu, Ivánowi Pető, Elżbiecie Sobolewskiej, Jánosowi Székýemu za udzielone rady i krytyczne uwagi.